

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵ / ۰۳ / ۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵ / ۰۵ / ۰۱

(صفحه ۱۲۳-۱۶۲)

تذکره‌نویسی در قلمرو عثمانی (با تکیه بر تذکره شاعران)

فریبا شکوهی *

چکیده: تذکره‌نویسی در آسیای صغیر از آغاز شکل‌گیری، زیر نفوذ تذکره‌های فارسی بود. نخستین تذکره شاعران در حوزه آناتولی به تقلید از بهارستان جامی، تذکره‌الشعراء دولت‌شاه سمرقندی و مجالس‌النفائس امیرعلیشیر نوایی در قرن دهم هجری/ شانزدهم میلادی نوشته شد. در این جستار نخست به اختصار تذکره‌نویسی در جهان اسلام (در ادبیات عرب و فارسی) و سپس پیشینه تذکره‌نویسی به زبان ترکی در خارج از قلمرو عثمانی بررسی می‌شود. سپس برای شناخت بهتر سیر تذکره‌نویسی در آسیای صغیر، نخست تاریخ ادبیات ترکی از آغاز تا پایان قرن ۱۳ق/ ۱۹م به اجمال بررسی می‌شود، سپس مهم‌ترین تذکره‌های حوزه آناتولی، در دو گروه تذکره مشاهیر و تذکره شاعران، معرفی و در پایان تذکره شاعران از قرن دهم تا دوره حاضر بررسی می‌شوند.

کلیدواژه‌ها: تذکره‌نویسی، تذکره‌الشعراء، آسیای صغیر، عثمانی

۱ تمهید

تذکره‌ها از جمله منابع مکتوبی هستند که محققان را نه تنها در پژوهش‌های ادبی، بلکه در تحقیقات تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی یاری می‌رسانند. به‌ویژه اطلاعاتی که از

---

* استادیار فرهنگستان زبان و ادب فارسی (faribashokouhi.academy@gmail.com).

تذکره‌ها دربارهٔ احوال شخصی پادشاهان، شاهزادگان، رجال حکومتی، مناسبات دربار و برخی وقایع تاریخی و سیاسی به دست می‌آید، در مطالعات تاریخی بسیار ارزشمند می‌نماید. تذکره‌ها همچنین برای شناخت احوال و آثار شاعران و وضعیت ادبیات و شیوهٔ نقد ادبی در قرون گذشته به کار می‌روند. بر خلاف تذکره‌های فارسی و عربی، تذکره‌های عثمانی که به زبان ترکی نوشته شده‌اند، در ایران چندان شناخته شده نیستند. شناسایی، مطالعه و بررسی تذکره‌های ترکی از ضرورت‌های مطالعه در بررسی تاریخ ادبیات ترکی و شناخت شاعران متقدم عثمانی است. همچنین از این تذکره‌ها آگاهی‌های ارزشمندی دربارهٔ پیروی شاعران عثمانی از شاعران ایرانی و نیز استفاده از مضامین فارسی در شعرهای ترکی به دست می‌آید. افزون بر این، این تذکره‌ها آگاهی‌های سودمندی دربارهٔ تأثیر تذکره‌های فارسی بر تذکره‌های ترکی در ساختار، زبان، روش و شیوهٔ نگارش به دست می‌دهند. تذکره‌های ترکی همچنین بهترین مأخذ برای آشنایی با شرح حال و نمونهٔ شعر شاعران ایرانی مهاجر به آسیای صغیر و شاعران فارسی‌گوی ترک‌اند.

۲ پیشینه تحقیق

کتاب‌ها و مقاله‌های بسیاری در معرفی و تحلیل تذکره‌های عثمانی از سوی پژوهشگران ترک نوشته شده، اما در ایران به این مقوله چندان توجه نشده است. آشنایی محققان غربی نیز با ادبیات عثمانی، به‌ویژه تذکره‌های ترکی — بر خلاف تذکره‌های عربی و فارسی — چندان دیرپا نیست. ژوزف فن هامر- پورگشتال^۱ (۱۷۷۴-۱۸۵۶م)، خاورشناس اتریشی، و الیاس جان ویلکینسون گیب^۲ (۱۸۵۷-۱۹۰۱م)، مستشرق انگلیسی از نخستین کسانی بودند که در تحقیقات خود از برخی از این تذکره‌ها استفاده کردند. همچنین اسکار رِشِر^۳ (۱۸۸۳-۱۹۷۲م)، خاورشناس آلمانی- ترک، دو تذکرهٔ مهم نوشتهٔ سه‌بی و لطیفی (← ادامهٔ مقاله) را به آلمانی ترجمه و در زوررخ (۱۸۰۰م) و توبینگن (۱۹۵۰م) منتشر کرد. به نظر

1. HAMMER-PURGSTALL, Joseph von, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, Vienna 1836-1838.

2. GIBB, Elias John Wilkinson, *A History of Ottoman Poetry*, London 1900.

3. Oskar RESCHER (Osman REŞER)

می‌رسد، تا آن زمان، تنها ۲۳ تذکره ترکی شناخته شده و تنها شش تذکره به چاپ رسیده بود (Stewart-Robinson: 57, fn.3). در ایران، درباره تذکره‌های فارسی، علاوه بر مقاله‌های متعدّد، دو کتاب منتشر شده است: *تاریخ تذکره‌های فارسی*، نوشته احمد گلچین معانی در ۱۳۴۷ و *تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان*، نوشته علیرضا نقوی در ۱۳۴۳. گلچین معانی در *تاریخ تذکره‌های فارسی* به معرفی ترجمه فارسی دو تذکره مهم ترکی *مجالس النفائس* و *مجمع الخواص* پرداخته است. درباره نفوذ و گسترش فرهنگ ایران و به‌ویژه زبان و ادب فارسی در آسیای صغیر چند کتاب و نیز مقاله‌های متعدّد از سوی محققان ایرانی به رشته تحریر درآمده^۱، اما تاکنون کتاب مستقل یا مقاله‌ای به فارسی درباره تذکره‌های عثمانی نوشته نشده است که دلیل آن می‌تواند زبان این دسته آثار و یا عدم دسترسی محققان ایرانی به نسخه‌ها و چاپ‌های تذکره‌ها باشد^۲. در این میان، به تازگی مقاله‌هایی ذیل نام چند تذکره و تذکره‌نویس ترک در دانشنامه‌ها نوشته شده است، از جمله جلد ششم *دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی در آناتولی و بالکان)* به سرپرستی حسن انوشه (تهران ۱۳۷۵)؛ *دایرة المعارف بزرگ اسلامی* (ج ۱-۲۲، تهران ۱۳۶۷-۱۳۹۴) زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی و *دانشنامه جهان اسلام* (ج ۱-۲۰، تهران ۱۳۷۵-۱۳۹۴) زیر نظر غلامعلی حدّادعادل، به‌ویژه می‌توان از مقاله «تذکره نویسی ترکی» در جلد ششم دانشنامه اخیر (تهران ۱۳۸۰) نام برد که ترجمه مختصری است از مقاله «شرح حال شاعران عثمانی» نوشته ج. استوارت رابینسون^۳.

۱. کتاب‌هایی که به زبان فارسی در این زمینه نوشته شده عبارت است از: *شعر و ادب فارسی در آسیای صغیر تا سده دهم هجری*، رضا خسروشاهی، میهن، تهران ۱۳۵۰؛ *فرهنگ ایران در قلمرو ترکان*، عبدالکریم گلشنی، شیراز ۱۳۵۴؛ *زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی*، محمدمین ریاحی، پازنگ، تهران ۱۳۶۹؛ *نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه*، الهامه مفتاح و وهاب ولی، شورای گسترش زبان و ادب فارسی، تهران ۱۳۷۴؛ عناصر فرهنگ و ادب ایرانی در شعر عثمانی (از قرن نهم تا دوازدهم هجری)، شادی آیدین، امیرکبیر، تهران ۱۳۸۵.

۲. در اینجا مراد از تذکره‌های ترکی تنها تذکره‌هایی است که در حوزه آسیای صغیر نوشته شده‌اند. بدیهی است تذکره‌های زیادی به زبان ترکی در شرح احوال شاعران آذربایجان به رشته تحریر درآمده است که در ارتباط با موضوع مورد بحث نیست.

3. Stewart-Robinson, J., "The Ottoman Biographies of Poets", *Journal of Near Eastern Studies*, Chicago 1965, vol.24, No. ½, pp. 57- 74.

۳ مقدمه

«تذکره» در لغت مشتق از «ذکر» است به معنی «آنچه بدان چیزی را به یاد آورند، یادآوری، یادگار، یادداشت، سیاهه و گذرنامه» (← لغت‌نامه دهخدا: ذیل تذکره) و در اصطلاح، به آثار عربی، فارسی و ترکی اطلاق می‌شود که در آن شرح احوال، زندگی‌نامه و آثار افرادی از یک طبقه یا گروه خاص، نظیر شاهان، وزیران، عالمان، فقیهان، هنرمندان، صوفیان و به‌ویژه شاعران و ادیبان نوشته شده باشد. این دسته آثار با عناوینی نظیر «ریاض»، «حدیقه»، «روضه» و امثال آن نیز نامیده می‌شوند (زرقانی: ۸۴). بدین ترتیب، تذکره، در مفهوم عام، شامل آثاری در شرح حال مشاهیر و، در مفهوم خاص، معادل تذکره الشعراء و مشتمل بر زندگی‌نامه و نمونه آثار شاعران است.

پیشینه تذکره‌نویسی در معنی شرح حال‌نویسی به ادبیات عرب در قرن سوم هجری بازمی‌گردد. بسیاری از کتاب‌های عربی با موضوعات مختلف عنوان «تذکره» دارند، از جمله تذکره الخواص از سبط ابن جوزی (وفات: ۶۵۴ق) مورخ و واعظ بغدادی و تذکره النبیه فی ایام المنصور و بنیه از ابن حبیب حلبی (وفات: ۷۷۹ق) فقیه، تاریخ‌نگار و شاعر شامی در شرح حال امیران و بزرگان. برای کتاب‌های شرح احوال، اصطلاحات دیگری نظیر «تراجم»، «طبقات»، «انساب» و «معجم» نیز به کار رفته است. (قربانی زرّین: ۷۷۱)^۱

نخستین تذکره‌های فارسی، با پیروی از سبک و روش تذکره‌های عربی نوشته شد، اما علاقه و گرایش ایرانیان به ثبت و ضبط اشعار نغز فارسی و شیوه نگارش و کاربرد صنایع ادبی در این دسته آثار، ویژگی منحصر به فردی به تذکره‌های فارسی بخشیده است. تا سده ششم هجری کتابی به فارسی که به‌صورت مستقل به شرح احوال شاعران اختصاص یافته باشد در دست نیست. اگرچه سرگذشت شاعران و نمونه شعر آنان به‌طور پراکنده در برخی آثار تاریخی، جغرافیایی و ادبی مانند مقاله دوم کتاب مجمع النوادر یا چهار مقاله نظامی عروضی سمرقندی در قرن ششم هجری و آثار البلاد و اخبار العباد زکریای قزوینی (وفات: ۶۸۲ق) آمده، اما تذکره لباب الالباب (تألیف: ۶۱۸ق) عوفی را می‌توان

۱. حاجی خلیفه در کشف الظنون (ج ۱، ص ۳۳۸) از ۷۷ کتاب به زبان عربی در موضوعات مختلف نام برده است که عنوان «تذکره» را در معنی «یادآوری و یادگار» بر خود دارند.

قدیم‌ترین کتاب مستقل فارسی دربارهٔ سرگذشت شاعران و تذکرة الشعراء (تألیف: ۸۹۲ق) نوشتهٔ دولت‌شاه سمرقندی^۱ را کهن‌ترین کتاب با ذکر عنوان «تذکره» در شرح زندگی شاعران دانست^۲. (مسعودی: ۷۱۹-۷۲۰؛ شکوهی: ۵۷۴-۵۷۵)

۴ نگاهی اجمالی به تاریخ ادبیات ترکی در آسیای صغیر (از قرن پنجم تا سیزدهم هجری) ادبیات ترکی بر پایهٔ تقسیم‌بندی محمد فؤاد کوپرولو^۳ (۱۸۹۰-۱۹۶۶م)، نویسنده، تاریخ‌نگار، ادیب و سیاستمدار شهیر ترک، به سه دورهٔ تاریخی پیش از اسلام، پس از اسلام و دورهٔ تأثیر فرهنگ غربی (ادبیات تنظیمات) تقسیم می‌شود (← آیدین: ۱۵). تذکره‌نویسی در قلمرو عثمانی متعلق به دورانی است که ادبیات ترکی متأثر از فرهنگ اسلامی و ایرانی بوده است. از این دوران هشتصد یا نهصد ساله (از قرن سوم و چهارم تا قرن سیزدهم هجری) آثار بسیاری به زبان ترکی و فارسی باقی مانده است که به سه دستهٔ عمدهٔ ادبیات دیوانی یا درباری^۴، ادبیات عامه یا مردمی^۵ و ادبیات صوفیانه^۶ تقسیم می‌شود. با گرایش ترکان به دین اسلام در قرن سوم و چهارم هجری و آشنایی با قرآن و زبان عربی، ادبیات آن دیار نیز سخت زیر نفوذ ادبیات فارسی قرار می‌گیرد. در واقع تمدن اسلامی به واسطهٔ ایرانیان و از راه خراسان و گذر از ماوراء النهر به سرزمین

۱. ترجمهٔ ترکی تذکرة الشعراء دولت‌شاه سمرقندی به قلم فهیم سلیمان افندی (۱۲۰۳-۱۲۶۲ق)، شاعر و استاد جودت پاشا و فطین افندی، با عنوان سفینهٔ الشعراء در ۱۲۵۹ق در استانبول منتشر شد و سپس بلال شاهین ترجمهٔ ترکی این متن را به الفبای لاتین (ترکی استانبولی) برگرداند و به عنوان پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد در قیصریه در ۱۹۶۶م به چاپ رساند. تنها نسخهٔ این اثر در کتابخانهٔ سلیمانیه به شمارهٔ ۳۴۷ نگهداری می‌شود. (Şahin: xix)

۲. با استناد به منابع کهن، نخستین کتاب به فارسی در شرح احوال شاعران، مناقب الشعراء تألیف ابوطاهر خاتونی (وفات: حدود ۵۳۰ق) و تذکرهٔ مصور راوندی (وفات: ۵۸۰ق) است، که باقی نمانده‌اند. کهن‌ترین آثار فارسی با عنوان «تذکره»، یکی تذکرة الاولیاء نوشتهٔ فریدالدین عطار نیشابوری (وفات: ۶۱۸ق) در شرح احوال اولیاء و صوفیان است و دیگری رسالهٔ «آغاز و انجام» معروف به «تذکره» تألیف نصیرالدین طوسی (وفات: ۶۷۲ق) دربارهٔ معاد و معرفت نفس.

3. Köpsülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1984 .

4. Divan Edebiyatı

5. Halk Edebiyatı

6. Takke Edebiyatı

آناتولی راه یافت. کوتادگو بیلگ^۱ (دانش مقدس)، کهن‌ترین متن باقی‌مانده به زبان ترکی، اثری است منظوم در قالب مثنوی سروده یوسف خاص حاجب در ۴۶۲ق که در زبان، وزن و صورت متأثر از مثنوی‌های فارسی بود (همان: ۱۹). با استقرار سلجوقیان روم در آسیای صغیر، به تدریج زبان فارسی زبان ادبی و رسمی آن دیار می‌شود و از قرن ششم و هفتم هجری، آثار بسیاری در موضوعات مختلف در قالب نظم و نثر به‌ویژه در زمینه تاریخ و فرهنگ لغت، به دو زبان فارسی و ترکی، تدوین می‌شود. در این دوره، همچنین شاعران بسیاری به دو زبان فارسی و ترکی شعر می‌سرایند و برخی شاعران ترک حتی صاحب دیوان و دیوانچه‌هایی به زبان فارسی بودند (ریاحی: ۲۳-۲۴؛ آیدین: ۲۱). عظمت سلجوقیان روم با مرگ کیقباد اول (۶۱۶-۶۳۴ق) به پایان می‌رسد و در نیمه قرن هفتم هجری، سلطه ایلخانان مغول بر آسیای صغیر آغاز می‌شود.

هم‌زمان با آغاز یورش مغول، ایرانیان بسیاری از جمله شاعران و نویسندگان به آسیای صغیر کوچ کردند. برجسته‌ترین نماینده شاعران در این دوره مولوی (۵۸۶-۶۵۲ق) است، که از بلخ به آن دیار رفت و پایه‌گذار شاخه‌ای نو در تاریخ ادبیات عثمانی شد. با پیشرفت زبان ترکی در قرن هشتم هجری، آثار منظوم و منثور بیشتری به زبان ترکی نوشته می‌شود. در قرن نهم هجری، ادبیات ترکی هم در آسیای صغیر و هم در خراسان و ماوراءالنهر به‌ویژه هرات و سمرقند رونق می‌یابد. با این حال، تا پایان قرن نهم هجری در حوزه آناتولی نشانی از تألیف تذکره در دست نیست و همچنان در کنار آثار برجسته ترکی، کتاب‌های بسیاری مانند فرهنگ‌های فارسی - ترکی و شرح و ترجمه آثار مهم فارسی تألیف می‌شود که می‌تواند حاکی از استمرار گرایش اندیشمندان آن دیار به زبان و ادبیات فارسی باشد.

در حوزه خراسان و ماوراءالنهر با سلطه تیموریان و در حکومت حسین بایقرا (۸۴۲-۹۱۱ق) در نیمه دوم قرن نهم هجری، امیرعلیشیر نوایی (۸۴۴-۹۰۶ق) از شاعران و مشاهیر ادبیات ترکی به وزارت می‌رسد و نخستین تذکره به زبان ترکی را در ۸۹۶ق با عنوان تذکره مجالس النفائس به ترکی چغتایی می‌نویسد. در این کتاب، به شرح احوال ۳۸۵ تن

1. Kutadgu Bilig

از شاعران و بزرگان معاصر مؤلف، در هشت «مجلس» پرداخته شده است.^۱ *مجالس النفائس* اثری بسیار ارزشمند در تاریخ ادبیات ترکی و فارسی است و به‌ویژه پایه و اساس تذکره‌نویسی در قلمرو عثمانی شمرده می‌شود (← ادامه مقاله).^۲ با فتح استانبول در ۸۷۵ق، به دست سلطان محمد دوم معروف به محمد فاتح، عصر طلایی امپراتوری عثمانی آغاز می‌شود و پایتخت امپراطوری از ادرنه به استانبول انتقال می‌یابد. در همین دوران، با وجود گرایش و علاقه سلاطین عثمانی به زبان و ادب فارسی، زبان ترکی نیز در قلمرو عثمانی بسیار رواج می‌یابد و به زبان رسمی آن دیار بدل می‌شود. قرن دهم هجری دوره ظهور شاعران بزرگ ترک است و در همین دوران علاوه بر آثار منظوم، کتاب‌های ارزشمند بسیاری به نثر، در زمینه سیاست‌نامه‌ها، مناقب‌نامه‌ها، منشآت، سیاحت‌نامه‌ها و متون تاریخی و تذکره‌ها به دو زبان ترکی و فارسی نوشته می‌شود.

با شکوفایی ادبیات دیوانی به تأثیر از شعر فارسی، نخستین تذکره ادبیات عثمانی نیز در قرن دهم هجری، مقارن با سلطنت عثمانی‌ها، به پیروی از *مجالس النفائس* و تذکره‌های فارسی تدوین می‌شود. به دلیل آشفتگی‌های سیاسی سرزمین عثمانی در قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی، ادبیات عثمانی از نیمه دوم این قرن تا حدی دچار رکود

---

۱. *مجالس النفائس* چندبار به فارسی ترجمه شده است: نخست به قلم فخری هروی در ۹۲۸ق در هرات و با افزوده‌هایی از مترجم با عنوان *لطائف‌نامه*؛ دوم ترجمه محمد بن مبارک قزوینی معروف به «حکیم شاه» با عنوان *هشت بهشت* در استانبول، در ۹۲۷-۹۲۹ق؛ سوم ترجمه‌ای با عنوان *مجالس النفائس فارسی* در ۹۲۷-۹۲۸ق در استانبول، در هشت «بهشت»، که همراه *لطائف‌نامه* به کوشش علی‌اصغر حکمت تصحیح و در تهران در سال ۱۳۲۳ش به چاپ رسید؛ چهارم ترجمه‌ای با عنوان *بقیة نقیة* از شیخ‌زاده فاضل نیمردانی در ۹۶۱ق؛ پنجم ترجمه‌ای از شاه علی بن عبدالعلی در اوایل قرن ۱۱ق در هفت «مجلس»؛ ششم ترجمه میرزا عبدالباقی شریف رضوی در قرن ۱۳ق در شبه قاره هند. ترجمه‌های اخیر چاپ نشده‌اند. (برای آگاهی بیشتر ← یاحقی: ۶۸۸-۶۸۹)

۲. از متن ترکی این اثر چند نسخه در دست است، از جمله دو نسخه به شماره‌های ۱۰۰ و ۲۷۲۹ در کتابخانه مدرسه سپهسالار به تاریخ ۱۰۵۱ و ۱۰۳۰ق و نسخه‌ای به تاریخ ۹۹۷ق (← حکمت: لو- لز). متن انتقادی - علمی کتاب نیز به همت سیومه غنی‌اوا در ۱۹۵۷م در تاشکند منتشر شده است. تذکره دیگری که به تأثیر از *مجالس النفائس* به زبان ترکی جغتایی نوشته شد، تذکره *مجمع الخواص* تألیف صادقی‌بیگ افشار معروف به صادقی کتابدار شاعر و نگارگر برجسته عهد صفوی در ۱۰۱۶ق است. مؤلف در یک مقدمه، هشت «مجمع» و یک خاتمه به شرح حال ۴۸۰ تن از شاعران و هنرمندان از زمان شاه اسماعیل اول تا زمان شاه عباس اول پرداخته است. *مجمع الخواص* به کوشش عبدالرسول ختیم‌پور تصحیح و به فارسی ترجمه و در تبریز، در ۱۳۲۷ش منتشر شد.

می‌شود. بیشتر آثار این دوره تقلید از گذشته و به‌ویژه زیر تأثیر سبک هندی بود. شاعرانی چون فهیم (وفات: ۱۰۵۸ق)، نایلی (وفات: ۱۰۷۷ق) و نشاطی (وفات: ۱۰۸۵ق) از نمایندگان این دوره‌اند. بدین ترتیب قرن دهم تا پایان قرن سیزدهم هجری را می‌توان دوران رونق تذکره‌نویسی در آسیای صغیر دانست. از قرن یازدهم به‌تدریج اندیشه‌های غربی به آسیای صغیر راه می‌یابد و از این رو، فرهنگ ترکی از قرن پنجم هجری به بعد زیر نفوذ فرهنگ اسلامی و به تبع آن، ادبیات ترکی نیز متأثر از ادبیات فارسی بود. ادبیات ترکی به تدریج در نیمه دوم قرن ۱۳ق/ ۱۹م در دوره تنظیمات، با نفوذ ادبیات فرانسه، زیر تأثیر ادبیات غرب قرار گرفت. (برای آگاهی بیشتر ← آیدین: ۱۷-۶۵)

۵ تذکره‌نویسی در آسیای صغیر

تذکره‌نویسی در قلمرو عثمانی از آغاز شکل‌گیری — چنان‌که پیش‌تر گفته شد — زیر نفوذ ادبیات فارسی و تذکره‌های ترکی خارج از مرزهای آناتولی بود و بدین ترتیب نخستین تذکره عثمانی حدود پنجاه سال پس از *مجالس النفائس* امیرعلیشیر نوائی تألیف شد. هرچند در مواردی شرح حال شاعران به صورت پراکنده در خلال آثار شبه تذکره‌ای آمده و یا بخشی از یک کتاب به علوم ادبی و توصیف ادبیات اختصاص یافته است، اما به لحاظ شکلی و ساختاری نمی‌توان آنها را تذکره قلمداد کرد. جنگ و بیاض‌ها و برخی کتاب‌های تاریخی و ادبی از آن جمله‌اند.^۱

در این جستار، تذکره‌های نوشته‌شده در آسیای صغیر از لحاظ موضوعی به دو گروه تقسیم می‌شوند: نخست تذکره در مفهوم عام که شامل کتاب‌هایی است که

۱. یکی دیگر از مآخذ مهم درباره نام، تخلص و زندگی شاعران در ادبیات عثمانی، مجموعه اشعاری است با عنوان «شاعرنامه» که معمولاً با تذکره شاعران سنجیده می‌شود. برخی از سرایندهگان این دسته اشعار را «عاشق» می‌نامند. از آن جمله است شاعرنامه منسوب به عاشق عمانی مشتمل بر نام شاعران محلی شهر وان از قرن ۱۶م تا کنون، همچنین شاعرنامه غباری، شاعرنامه عاشق عمر، شاعرنامه خزری و شاعرنامه نقصانی (-43: *AIRVAS*; Kayı: 1-16; 60). دو سروده در قالب غزل با عنوان شاعرنامه در دست است: یکی سروده روضی، شاعر قرن نهم هجری، و دیگری سروده پروانه‌بیگ، مندرج در *مجموع النظایر*؛ علاوه بر اینها تذکره *الشعراء* سروده گرامی (وفات: ۹۰۶ق)، شاعر ترک که در ۲۹ غزل، تخلص ۲۴۲ تن از شاعران در آن ذکر شده است. (برای آگاهی بیشتر ←

به سرگذشت مشاهیر در عرصه‌های مختلف پرداخته‌اند که آن را تذکره‌های غیرادبی نیز نامیده‌اند؛ دوم تذکره در مفهوم خاص که به صورت مستقل به شرح زندگی شاعران و ذکر نمونه شعر آنان اختصاص یافته‌اند. دسته اخیر را به لحاظ زیبایی‌شناختی می‌توان در زمره متون ادبی به شمار آورد (← ادامه مقاله). در عنوان هر دو گروه از این آثار، عنوان «تذکره» گاهی ذکر شده است و گاهی هم نه.

۵-۱ تذکره مشاهیر

آثار تذکره‌ای شامل سرگذشت مشاهیر عثمانی (به جز شاعران) بر پایه موضوع آنها عبارت‌اند از:

۱) تذکره پادشاهان و وزیران عثمانی: *حدیقه الملوک* در شرح حال ۲۲ تن از سلاطین عثمانی تا پادشاهی مصطفی سوم (۱۱۷۱-۱۱۸۷ق) نوشته عثمان‌زاده احمد تائب (وفات: ۱۱۳۶ق)، تاریخ‌نگار، زندگی‌نامه‌نویس، شاعر و مترجم عثمانی. این تذکره در ۱۱۱۵ق تألیف و در ۱۲۷۱ق چاپ شد؛ *گلشن ملوک* نوشته محمد شهری‌زاده (وفات: ۱۱۷۸ق) که ذیلی است بر *حدیقه الملوک*؛ *حدیقه الوزراء* در شرح حال ۱۰۸ تن از وزیران دولت عثمانی از آغاز تا وزارت رامی محمدپاشا صدراعظم عثمانی (۱۰۶۵-۱۱۱۹ق) نوشته عثمان‌زاده احمد تائب (استانبول ۱۲۷۱ق؛ فرایبورگ، ۱۹۶۹م). بر این کتاب چند ذیل نوشته شد از جمله *حدیقه الوزراء* نوشته آقا‌زاده عمر وحید (وفات: ۱۱۷۲ق) و *ورد مطراً* نوشته احمد جاوید (وفات: ۱۲۱۸ق) در شرح حال ۲۴ صدراعظم عثمانی؛ *عثمانلی دولتینده صون صدراعظم لر*^۱ (آخرین صدراعظم دولت عثمانی) نوشته ابن‌الامین محمود کمال اینال در چهارده جزوه (۱۲۴۹-۱۳۳۶ش / ۱۹۴۰-۱۹۵۳م) که در واقع ذیلی است بر آثار پیشین درباره زندگی صدراعظم‌ها (چاپ ۱۳۱۹-۱۳۳۲ش).
(برای آگاهی بیشتر ← *LEVEND*, 1/ 364-370)

۲) تذکره خوش‌نویسان، موسیقی‌دانان و معماران: *مناقب هنروران*، در شرح خوش‌نویسان، تذهیب‌کاران و مجلدان (تألیف: ۹۹۵ق / ۱۵۸۶م) نوشته مصطفی عالی افندی (۹۴۸-۱۰۰۸ق)، ترجمه دکتر توفیق سبحانی که در ۱۳۶۹ش در تهران منتشر شد؛ *گلزار صواب*، تذکره

1. *Osmanli Devletinde Son Sadrazamlar*

خوش‌نویسان نوشته ابراهیم نفس‌زاده (وفات: ۱۰۶۰ق) که در ۱۹۳۸م در استانبول به چاپ رسید؛ تذکره خط و خطاطان، در احوال شماری از خوش‌نویسان اسلامی، نوشته میرزا حبیب اصفهانی (وفات: ۱۳۱۱) که در ۱۳۰۱ق در استانبول منتشر شد؛^۱ دوحه الکتّاب نوشته محمد نجیب سویلجی‌زاده (وفات: ۱۱۷۳ق)؛ تحفه خطاطین، در شرح احوال خوش‌نویسان در ۱۱۷۳ق نوشته مستقیم‌زاده سلیمان سعدالدین افندی (۱۱۳۱-۱۲۰۲ق)، شاعر و صوفی عثمانی، که در استانبول در ۱۹۲۸م انتشار یافت؛ خطاطار ارمغانی (ارمغان خوش‌نویسان) نوشته ولی صبری اوپار؛ صون خطاطار (خوش‌نویسان متأخر) نوشته محمود کمال اینال؛ دفتر پاک ارباب دانش نوشته شیخ‌الاسلام سدیدالدین افندی (وفات: ۱۲۸۳ق)؛ تذکره الخطاطین نوشته محمد شمعی (وفات: ۱۲۷۲ق)؛ مرآت خطاطین نوشته مؤذن‌زاده احمد افندی (وفات: ۱۳۴۲ق) (برای آگاهی بیشتر ← Ibid: 1/ 397-401)؛ اطرب الآثار فی تذکره عرفاء الادوار، در شرح حال موسیقی‌دانان نوشته محمد اسعد افندی، ادیب و شاعر عثمانی (وفات: ۱۱۶۶ق). این اثر را ولد ایزبوداک^۲ به زبانی ساده بازنویسی کرد و در ۱۸۹۳م به چاپ رساند؛ خوش‌صدا^۳، درباره موسیقی‌دانان متأخر نوشته ابن‌الامین کمال اینال (نیز ← Ibid: 1/ 401-402)؛ تذکره البیان و تذکره الانبیه در سرگذشت معماران عثمانی، به زبان ترکی، نوشته ساعی مصطفی چلبی (۸۹۵-۹۸۶ق) مشتمل بر یک مقدمه و دوازده «باب». این کتاب به کوشش احمد جودت در شماره ۱۳ مجموعه اسلاف در مطبعة اقدام در ۱۳۱۵ق به چاپ رسید؛^۴ تذکره خوانندگان، شرح حال موسیقی‌دانان عثمانی نوشته محمد اسعد افندی (وفات: ۱۱۴۸ق).

۳) تذکره تاریخ‌نگاران و کاتبان: آیینه ظرفاء، در شرح حال تاریخ‌نگاران نوشته جمال‌الدین محمد قارصلی‌زاده (وفات: ۱۲۶۲ق). این اثر به نام عثمانلی تاریخ و مورخ‌خبری (تاریخ و مورخان عثمانی) با تکمله‌ای از جودت پاشا در ۱۳۱۴ق / ۱۸۹۶م تجدید چاپ شد؛ تذکره کاتبان: خلیفه الرؤسا (سفینه الرؤسا)، در شرح حال ۶۶ تن از رؤسای کتاب

---

۱. این کتاب را رحیم چاوش اکبری به فارسی ترجمه و به پیوست کلام الملوک در تهران در ۱۳۶۹ چاپ کرد.
2. Müstakim-zâde, Süleymân Sa'de'd-dîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928.
3. *Veled İzbudak*
4. *Hoş Sada*
۵. این کتاب را مهدی سلطانی به فارسی ترجمه و در ۱۳۸۸ در تهران منتشر کرد.

باب عالی عثمانی از ۱۵۳۱ تا ۱۵۳۱ ق نوشته احمد رسمی (وفات: ۱۱۹۷ق)، تاریخ‌نگار، مترجم و دولتمرد یونانی‌تبار عثمانی در ۱۵۷ق. بعدها سلیمان فائق تکمله‌ای بر آن نوشت که در ۱۲۶۹ق به چاپ رسید؛ *حدیقه الرؤسا* نوشته ابراهیم نائلی (وفات: ۱۲۰۱ق).

۴) تذکره عالمان دینی و بزرگان حکومتی: *دوحه المشایخ الکبار* نوشته مستقیم‌زاده سلیمان سعدالدین افندی. نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌ی عاشر افندی نگهداری می‌شود. بر این کتاب چند ذیل نوشته شده است (Ibid: 1/ 370-373 →)؛ *ریاض النقباء* نوشته احمد نظیف (وفات: ۱۲۷۵ق)، *دوحه النقباء* نوشته احمد رفعت (وفات: ۱۳۱۷ق)؛ *سفینه الوزراء* نوشته محمد حافد (وفات: ۱۲۶۶ق). (Ibid: 1/ 375-379)

۵) تذکره عالمان: *تذکره الحکم فی طبقات الامم*، تذکره‌ای در شرح حال دانشمندان جهان اسلام، به زبان ترکی، نوشته عبدالرحمن اشرف مرزیفونی (وفات: ۱۱۶۱ق)، شاعر و نویسنده عثمانی. تنها بخش کوچکی از این تذکره درباره مشاهیر علوم ادبی است. این کتاب نخست در قاهره در ۱۲۵۲ق و بار دیگر در استانبول، در ۱۲۹۱ق انتشار یافت.^۱

۲-۵ تذکره شاعران^۲

این دسته آثار که عموماً با عنوان کلی *تذکره الشعراء* شناخته می‌شوند، به شرح زندگانی و معرفی آثار و نمونه شعر شاعران اختصاص یافته است. تذکره شاعران به ترتیب سال نگارش و تفکیک قرن عبارت‌اند از:

▪ تذکره‌های قرن ۱۰ق / ۱۶م

۱) *هشت بهشت / تذکره سهی* (تألیف: ۹۴۵ق / ۱۵۳۸م)، نخستین تذکره عثمانی نوشته سهی بیگ ادرنه‌ای (وفات: ۹۵۵ق / ۱۵۴۸م) شاعر و تذکره‌نویس، که به پیروی از

۱. افزون بر موارد یادشده، در ایران نیز کتابی با عنوان *تذکره سفر* به زبان ترکی عثمانی در ۱۲۹۱ق نوشته شد که به اختصار به احوال هشت تن از سفیران عثمانی در دوره فتحعلیشاه قاجار در تهران پرداخته است.
 ۲. *تذکره الشعراء* نوشته سید عظیم شیروانی (۱۲۵۱-۱۳۰۸ق)، از شاعران و فضلی اهل شماخی از بخش‌های جمهوری آذربایجان تذکره‌ای است در شرح احوال شاعران قفقاز، آذربایجان، بلاد روم و ترکستان. چنان‌که پیداست بخشی از کتاب به شاعران آسیای صغیر اختصاص یافته است.

مجالس النفائس و بهارستان جامی (تألیف: ۸۹۲ق) و تذکرة الشعراء دولتشاه سمرقندی (تألیف: ۸۹۲ق) نوشته شده است. سهی خود شاعر صاحب دیوان و از یاران نجاتی (وفات: ۹۱۴ق)، شاعر برجسته عثمانی، بود و این تذکره را به سلیمان قانونی (۹۲۶-۹۷۴ق) پیشکش کرد (بوسوی: ۲/ ۲۲۵؛ ثریا: ۳/ ۱۱۵؛ سامی: ۴/ ۲۷۰۷). هشت بهشت، به پیروی از هشت «روضه»ی بهارستان جامی، در هشت «طبقه» به شرح حال و ذکر نمونه اشعار بیش از ۲۲۵ شاعر ترکی و فارسی‌گوی عثمانی پرداخته است که بین سال‌های ۸۰۲ تا ۹۴۵ق می‌زیستند. مقدمه کتاب با سه بیت به فارسی آغاز شده و سپس مؤلف درباره فضیلت شعر و شاعری سخن گفته و در سبب تألیف کتاب آورده است که او به تبعیت از جامی در بهارستان و امیر علیشیر نوائی در مجالس النفائس به شرح حال شاعران پرداخته است (سهی: ۲-۳). مقدمه با شعری بلند به ترکی با عنوان «در مدح پادشاه اسلام» پایان می‌یابد (همان: ۵-۷).

این تذکره از یک مقدمه، هشت «طبقه» و یک خاتمه تشکیل شده است. هشت «طبقه» عبارت است از: طبقه اول در شرح حال و نمونه شعر سلطان سلیمان (همان: ۹-۱۰)؛ طبقه دوم شرح احوال سلطان مراد، سلطان محمدخان، سلطان بایزید، سلطان جم، سلطان سلیم، سلطان قورقود، و ذکر اشعار فارسی و ترکی آنان و بررسی این اشعار (همان: ۱۱-۱۹)؛ طبقه سوم زندگی و اشعار ۲۷ تن از وزیران و درباریان (همان: ۲۰-۳۸)؛ طبقه چهارم هفده تن از عالمان (همان: ۳۹-۵۱)؛ طبقه پنجم ۳۳ شاعر (همان: ۵۲-۷۴)؛ طبقه ششم ۵۶ شاعر (همان: ۷۵-۱۰۶)؛ طبقه هفتم ۳۸ شاعر (همان: ۱۰۷-۱۲۳). سهی در پایان این طبقه، در بخشی با عنوان «فی ذکر النساء»، از دو شاعر زن (زینب خاتون و مهری خاتون) نام برده است (همان: ۱۲۲-۱۲۳)؛ و طبقه هشتم شرح حال و اشعار ۴۸ شاعر آمده است (همان: ۱۲۳-۱۳۹). در هر طبقه مقدمه و مؤخره‌ای کوتاه با عنوان «تتمه» نوشته شده است. (برای آگاهی بیشتر ← (UZUN: 70; LEVEND: 1/ 257-261

شرح حال شاعران در این تذکره بدون رعایت ترتیب الفبایی و به نثری ساده، روان و عاری از صنایع ادبی آمده است. مؤلف نخست نام، زادگاه و سپس گاه با عبارت «روایت ایدرلرکه» (روایت کرده‌اند که) حکایتی درباره زندگی و روزگار شاعر آورده و در پایان نیز نمونه‌ای از شعر شاعران را ذکر کرده است. این کتاب با عنوان تذکره سهی

نخستین بار به همت محمد شکری در نخستین شماره مجموعه آثار اسلاف در استانبول در ۱۲۸۵ق به چاپ رسید^۱ و نیز در ۱۹۴۱م به قلم اسکار ریشیر و نجاتی لوگال به زبان آلمانی ترجمه شد^۲. از تذکره سهی هجده نسخه خطی در کتابخانه‌های ترکیه و کشورهای اروپایی موجود است. (برای آگاهی از نسخه‌ها ← Kiliç et al.: 32)

(۲) *تذکره الشعراء و تبصرة النظماء / تذکره لطیفی* (تألیف: ۹۵۳ق / ۱۵۴۶م) نوشته عبداللطیف افندی قسطمونی چلبی (وفات: ۹۹۰ق / ۱۵۸۲م)، ادیب، شاعر و مترجم عثمانی (برای لطیفی و آثار او ← بورسوی: ۱۳۴ / ۳). این تذکره که در ۹۵۳ق به نام سلیمان قانونی نوشته شده، مشتمل است بر شرح حال ۳۳۴ شاعر که در امپراتوری عثمانی از دوره سلطان مراد دوم (۸۵۵ق) تا زمان تألیف کتاب می‌زیستند.

کتاب از یک مقدمه، سه «فصل» و یک خاتمه تشکیل شده است. مقدمه کتاب با بیت «بسم الله الرحمن الرحيم / مطلع موزون کلام قدیم» و ستایش باری تعالی و نعت نبی آغاز شده (لطیفی: ۳-۴) و سپس مؤلف به «بیان فضیلت کلام موزون و مزیت شعر» (همان: ۵-۱۰) و «بیان علت شعر گفتن شعرا و وجه نظم کردن الفاظ و معنی» (همان: ۱۰-۱۲) پرداخته و در پایان، ابیاتی در مدح سلطان سلیمان آورده است (همان: ۱۲-۱۴). در پایان مقدمه، مؤلف در سبب تألیف کتاب آورده است که این تذکره را به اصرار دوستی نوشته است که از او درخواست کرده بود که تذکره‌ای به شیوه بهارستان جامی و *مجالس النفائس* امیرعلیشیر نوائی بنویسد (← همان: ۱۴-۱۷). مؤلف، در بخشی از مقدمه با عنوان «در بیان اظهار کردن عجز و اعتذار این قائل فقیر بی‌مقدار»، خود را «درویش بی‌نام و نشان» نامیده که در نوشتن این کتاب «جدّ بلیغ و سعی بی‌دریغ» داشته است تا در مقابل «ارباب فضل و کمال» خجل نشود (همان: ۱۸-۱۹). مؤلف «در بیان عذر ذکر در حق شعرای مقلدین و قاصرین» با رویکردی نقادانه از لفظ «شاعر و متشاعر» استفاده کرده و گفته است که در زمانه او تفاوتی میان این دو وجود ندارد. لطیفی، در ادامه، تأکید کرده که در

۱. چاپ‌های دیگر به شرح زیر است:

Ehmet Şükrü Faik Reşad (İstanbul 1325); Kut Günay (Harvard 1978); Mustafa İsen (İstanbul 1980, Ankara 1998).

2. Necati Luçlal, ve Oskar Rescher (Osman Reşer), *Türkische Dichterbiographien I. Sehi's Tezkere* (Tübingen 1941).

تذکره او از شاعران «نادان و ناخلف، غارتگر معانی دیوان سلف» نامی نیست (همان: ۲۴-۲۵). مؤلف، در بخشی با عنوان «در بیان اقسام مراتب شعرا»، شاعران را به دو دسته تقسیم کرده است: یکی «شاعران مبدع و ناظمان مخترع» که شمار آنان را اندک دانسته است، و دیگری شاعران «مقلد و دزد». او از دسته اخیر با اوصافی چون «شاعران بی‌مایه»، «سارقان کلام و دزدان مقلد عوام» و «سخن‌چین» یاد کرده است (همان: ۳۰-۳۱). پس از مقدمه‌ای مبسوط، بخش‌های کتاب مشتمل است بر: فصل اول درباره سیزده تن از «شعرای مشایخ» از جمله شرح احوال مولانا، سلطان ولد، صدرالدین قونوی، عاشق پاشا (همان: ۳۶-۵۹)؛ فصل دوم شش تن از پادشاهان عثمانی (همان: ۵۹-۷۱)؛ فصل سوم با عنوان «در بیان ترتیب اسامی شعرا»، درباره زندگی و اشعار ۲۹۱ شاعری که بین سال‌های ۷۵۰ تا ۸۵۰ ق می‌زیستند (همان: ۷۶-۳۷۱).

رعایت ترتیب الفبایی نام شاعران و ارائه فهرستی در آغاز کتاب (همان: ۷۲-۷۵) و شیوه نقادی مؤلف در ارزیابی شعر شاعران، دو ویژگی مهم این تذکره به شمار می‌آید. بدین‌سان، با نگارش این تذکره، برای نخستین بار، نقد ادبی به شیوه سنتی در ادبیات عثمانی ظهور می‌کند. نثر کتاب، به‌ویژه در مقدمه، مسجع و آراسته به صنایع ادبی است؛ برای نمونه: «بلبلان باغ بلاغت‌نمون و مرغان سجع‌سنجان فصاحت‌فزون اعنی شعراء سابقون و نظماء اقدمون» (همان: ۵). البته در بخش شرح حال شاعران، با وجود استفاده از انواع صنایع ادبی نظیر استعاره و تشبیه و مجاز، در مواردی زبان متن ساده است، از جمله در شرح حال سلطان ولد: «حضرت ملائک ولد همامی و نام نامیلری ولد کرامی‌در. مالک ممالک قدسیه و سالک مسالک انسیه‌در» (همان: ۴۲؛ برای آگاهی بیشتر ← Pektaş: 2157-2175).

لطیفی، در شرح حال شاعران، نخست به زادگاه و سپس به شیوه شاعری و توصیف شعر آنان پرداخته و در ارزیابی سروده شاعران، از لغات و عبارات فارسی و عربی بسیاری بهره برده است، از جمله اینکه مؤلف تذکره، مثنوی ترکی ده مرغ شمسی درویش (زنده در: ۹۲۰ق)، شاعر ایرانی قرن دهم هجری، را که به پیروی از منطق الطیر عطار سروده شده، «خوش‌آیند و ساده» و تمثیلات آن را «گشاده» توصیف کرده است (لطیفی: ۲۰۹). لطیفی همچنین فضولی را شاعری «مبدع و مخترع» و شعر او را «طرز دلفریب و اسلوب عجیب» (همان: ۲۶۵) نامیده است. در این تذکره، اصطلاحات و عباراتی نظیر «رنگین‌اشعار و شیرین‌گفتار» (همان: ۲۵۲)، «نظم هموار و آبدار» (همان: ۱۳۷)، و

«اسلوب متروک و فاسد» (همان: ۸۵) در توصیف شعر، «طبع سلیم و خلق کریم» و «درویش نهاد و پاک اعتقاد» نمونه‌هایی از توصیفات مؤلف درباره شاعران مختلف است. از دو نسخه مورخ ۹۵۷ و ۹۶۸ ق چنین برمی‌آید که این تذکره در دو مرحله نوشته شده و در مرحله دوم است که مؤلف شرح حال خود و شماری از شاعران را نیز بر کتاب افزوده است. این کتاب با عنوان تذکره لطیفی به کوشش احمد جودت در نهمین شماره مجموعه آثار سلف در استانبول در ۱۳۱۴ ق به چاپ رسید و سپس مصطفی ایسن (۱۹۹۰ و ۱۹۹۹ م) و رضوان جانیم (۲۰۰۰ م) متن را با الفبای ترکی استانبولی در آنکارا به چاپ رساندند.^۱ از تذکره لطیفی تاکنون ۹۳ نسخه خطی شناسایی شده است (Kiliç et al: 39-41). دو ترجمه به زبان آلمانی از این تذکره در دست است: ترجمه تئودور چاپرت^۲ (زوریخ ۱۸۰۰ م) و ترجمه اسکار ریش (توبینگن ۱۹۵۰ م) (برای آگاهی بیشتر ← Levend: 1779-1784; CANIM: 261-269/1). همچنین والتر گیلفورد اندروز، در تحقیقی که در دانشگاه میشیگان در ۱۹۷۰ م به چاپ رساند، به بررسی انتقادی تذکره لطیفی و ارزش ادبی آن پرداخته است.^۳

۳) گلشن شعراء/ تذکره عهدی (تألیف: ۹۷۱ ق/ ۱۵۶۴ م) در شرح حال ۳۸۱ شاعر نوشته احمد عهدی بغدادی (وفات: حدود ۱۰۰۲ ق/ ۱۵۹۳ م)، شاعر ترک ساکن بغداد (← ثریا: ۲/ ۶۰۹؛ Akün 1: 509-514). این تذکره که به سلطان سلیم دوم تقدیم شده، مشتمل است بر یک مقدمه در حمد خداوند و بیان سبب تألیف کتاب و چهار «روضه»: روضه اول در شرح احوال ۱۷ سلطان و امیر عثمانی، روضه دوم در شرح حال ۱۴ تن، روضه سوم ۲۵ تن از عالمان شاعر و سرانجام روضه چهارم مختص است به شرح حال ۳۲۵ شاعر از منطقه شرق آناتولی که هیچ آگاهی از آنان در دیگر

1. Latifî Tezkiresi, haz. Mustafa İSEN, KB Yay., Ankara 1990; Tezkiretü's-Şuara ve Tabstratü'n-Nüzemâ, Rıdvan CANIM, Ankara 2000.

2. CHABERT, Theodor H., Latifî oder Biographische Nachrichten von Vorzüglichen Türkischen Dichtern, nebst einen Blumenlese aus ihren werke, Zürich 1800.

3. ANDREWS, Walter Guilfird, The Tezkere-i Şuara of Latifî as a Source for the Critical Evaluation of Ottoman Poetry, Michigan 1970.

تذکره‌ها نیست (Kiliç et al: 43). در این تذکره، شرح حال شماری از شاعران بغداد و شاعران ترک ساکن ایران نیز ذکر شده‌اند. از ویژگی‌های مهم کتاب آن است که عهدی در زمان نگارش تذکره با تعداد بسیاری از این شاعران دیدار و مکاتبه داشته است، همچنین، به دلیل آشنایی مؤلف با سلسله صفویه و سلاطین ایران، آگاهی‌های مستند و سودمندی درباره شاعران فارسی‌سرا و زمانه آنها به دست می‌آید. از آنجا که مطالب کتاب در زمان‌های مختلف تنظیم شده است، اختلاف زیادی در نسخه‌های این اثر دیده می‌شود. نثر کتاب، در مقدمه و خاتمه، ثقیل و متکلف و در بخش شرح حال شاعران، ساده و روان است. عهدی، در توصیف برخی شاعران، از واژگانی تمجیدی نظیر «درویش‌صفت»، «خوش‌صفت»، «لطیف»، «ظریف»، «فاضل‌پرمعرفت»، «صاحب‌معارف و سحرآفرین»؛ و در توصیف شعر آنان از اصطلاحاتی نظیر «تصوفاً آمیز و رنگین و عاشقانه»، «بلیغ و سلیس و روان»، «معنای رنگین»، «معنای نفیس» و یا «معنای مبهم»؛ و برای توصیف نثر، از اصطلاحاتی نظیر «مرغوب»، «بی‌نظیر و خوش» و یا به مناسبت، از صفت‌هایی چون «رندانه، مستانه، عاشقانه، محققانه، درویشانه»، «شعراى شیرین‌مقال و منشیان روزگار» یا «شعراى نو» و یا «درویش‌نهاد و پاک‌اعتقاد و صاحب عدل و داد» استفاده کرده؛ و همچنین اصطلاح «طرز تازه» را معادل «سبک هندی»، برای شیوه شعر ترکی و فارسی فضولی شاعر و ادیب ترک قرن دهم هجری به کار برده است (برای آگاهی بیشتر ← Atila 611-629: 2). عهدی گاه خود در مواردی در وصف شاعران دیگر اشعاری سروده است (Güler: 107-119; Levend: 1/ 269-273). این تذکره با عنوان *گلشن شعراى عهدى* موضوع پایان‌نامه دکترى سلیمان سولماز بود (آنکارا ۱۹۹۶م).^۱ از این تذکره هجده نسخه خطی شناسایی شده که، از آن میان، تنها شش نسخه کامل است و بقیه نسخه‌ها تنها سه روزه از کتاب را در بر می‌گیرند. (Kiliç et al: 45-46)

۴) *مشاعر الشعراء / تذکره عاشق چلبی* (تألیف: ۹۷۶ق / ۱۵۶۸م) در شرح حال شاعران عثمانی نوشته پیرمحمد چلبی پرزینى (۹۲۶-۹۷۹ق / ۱۵۱۹-۱۵۷۱م)، شاعر، ادیب و

1. *Ahdi ve Gülşen-i Şuarâsi* (inceleme- metin), haz. Süleyman Solmaz, GÜSBİE, Basilmamiş Doktora Tezi, Ankara 1996.

نویسنده عثمانی (بوسوی: ۱۳۳۳ / ۲؛ ثریا: ۱۳۱۱؛ نیز ← Koprülü: 1/ 695-701). مؤلف این تذکره را به سلطان سلیم دوم پیشکش کرده است. به دلیل آگاهی‌های سودمندی که این تذکره از شاعران عثمانی سده دهم هجری و نیز برخی شاعران عرب و ایرانی به دست می‌دهد، گیب (1/ 164) آن را نخستین تذکره مهم در ادب عثمانی دانسته و به گفته همو، عاشق چلبی نخستین کسی بود که در معرفی شاعران، ترتیب الفبایی را رعایت کرد. به این نکته باید توجه کرد که — چنان که گفته شد — پیش از عاشق چلبی، لطیفی ترتیب الفبایی را در تذکره خود به کار بسته بود (برای آگاهی بیشتر ← LEVEND: 1/ 274-280; KORKMAZ: 745-760). تذکره *مشاعر الشعراء* با اقبال بسیاری از ادیبان مواجه شد؛ از جمله با مقدمه‌ای به انگلیسی از مرديث اونس^۱ در لندن در ۱۹۷۱م انتشار یافت. از *مشاعر الشعراء* ۳۳ نسخه خطی باقی مانده است (Kiliç et al: 53-54). این تذکره به کوشش فیلیز کلیچ در سه مجلد در استانبول در ۲۰۱۰م منتشر شد.^۲

۵) *تذکره الشعراء / تذکره حسن چلبی* (تألیف: ۹۹۴ق / ۱۵۸۵-۱۵۸۶م) درباره شرح زندگی و آثار ۶۴۲ شاعر ترکی و فارسی‌گوی عثمانی نوشته حسن چلبی بوسه‌ای (۹۵۳-۱۰۱۲ق / ۱۵۴۶-۱۶۰۳م) معروف به قنالی‌زاده، عالم، شاعر و تذکره‌نویس عثمانی (بوسوی: ۲ / ۳۸۵؛ ثریا: ۳ / ۱۲۷؛ نیز ← HONIGGMANN: 711; İSEN 4: 417-418). از میان شاعران مذکور در این تذکره، نام ۱۲۲ تن در تذکره‌های پیشین ذکر نشده است. این کتاب که به سلطان مراد سوم عثمانی (۹۸۲-۱۰۰۳ق) پیشکش شده، شامل یک مقدمه چهاربخشی و سه فصل است. مؤلف، در بخش نخست مقدمه، به ستایش خداوند و مدح پیامبر (KINÄLİZADE HASAN ÇELBİ: 1/ 2-12) و در بخش دوم، با عنوان «ذکر القاب پادشاه جهان»، به مدح مراد سوم پرداخته است (Ibid: 1/ 12-35). بخش بعدی مقدمه به «سبب تألیف کتاب» و منابع آن و «ذکر موانع ایام و علائق سپهر نافرجام» و «وصف شریف حضرت خواجه افندی» (Ibid: 1/ 35- 48) و بیان دشواری‌های تألیف این تذکره اختصاص یافته است (Ibid: 1/ 48- 68). مقدمه با «تتمه در وصف این کتاب و اظهار عجز و تقصیر بی‌حساب» (Ibid: 1/ 58- 59) به پایان می‌رسد. فصول سه‌گانه کتاب، با رعایت ترتیب الفبایی،

1. Meredith G. OWENS

2. Aşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 3 cilt, haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

به سلاطین عثمانی، شاهزادگان و شاعران و دانشمندان اختصاص یافته است: فصل یکم کتاب شرح حال و نمونه شعر شش تن از سلاطین عثمانی است که به فارسی و ترکی شعر سروده‌اند: سلطان مراد غازی، سلطان محمد، سلطان بایزید، سلطان سلیم ماضی، سلطان سلیمان و سلطان سلیم ثانی (Ibid: 1/ 59- 90)؛ در فصل دوم سرگذشت و نمونه شعر پنج تن از شاهزادگان عثمانی درج شده است: سلطان قورقود، سلطان جم، سلطان مصطفی، سلطان محمد و سلطان بایزید (Ibid: 1/ 90- 110)؛ و فصل سوم، که بخش اصلی کتاب را در بر دارد، مشتمل است بر شرح احوال ۶۷۲ شاعر و عالم که با احمد پاشا شاعر و دولتمرد عثمانی (۹۰۳ق) آغاز می‌شود و با شاعری به نام یوسف به پایان می‌رسد. در این بخش اشعار فارسی برخی از شاعران ترک درج شده است. نثر کتاب متکلف و سرشار از استعاره، کنایه و تشبیه است و از خلال آنها آگاهی چندانی از زندگی شاعران به دست نمی‌آید، با این حال، به دلیل حفظ نام برخی از شاعران و نیز ضبط اشعار فارسی در سراسر کتاب، تذکره‌ای بسیار ارزشمند به شمار می‌آید (LEVENDİ 1/ 280-286). ۵۷ نسخه خطی از این تذکره شناسایی شده است که در کتابخانه‌های ترکیه و اروپا نگهداری می‌شود. مهم‌ترین آن نسخه‌ای است به خط مؤلف به شماره TY. 1737 محفوظ در کتابخانه دانشگاه استانبول (KILIÇ et al: 59-63). این تذکره نخست، در ۱۹۷۸-۱۹۸۱م، به کوشش ابراهیم کوتلوک^۱ در دو مجلد در آنکارا منتشر شد.^۲

۶) *تذکره الشعراء / تذکره بیانی* (تألیف: ۱۰۰۶ق / ۱۵۹۷-۱۵۹۸م) نوشته جلاله مصطفی بیانی (وفات: ۱۰۰۶ق / ۱۵۹۷م) شاعر صاحب دیوان و مؤلف عثمانی (بوسوی: ۲ / ۹۸؛ ثریا: ۴ / ۳۷۹). *تذکره بیانی* تلخیصی است از *تذکره حسن چلبی* و مؤلف تنها شرح حال چهار شاعر را بر آن افزوده است. این تذکره مشتمل بر یک مقدمه و دو فصل است. مؤلف در مقدمه، پس از حمد خداوند، به موضوع شعر و شاعری پرداخته (BEYÂNİ: 2) و سپس در

1. İbrahim Kıluk

۲. چاپ‌های دیگر به شرح زیر است:

Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiretü's-şuarâ, c. I-II, haz. İbrahim Olçun, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1989; *Kınalzâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'ara: inceleme-Tenkitli Metin*, i-ii, haz. Aysun Sungurhan-Eyduran, Ankara 1999.

فصل اول شرح حال کوتاهی از پنج پادشاه و چهار شاهزاده عثمانی آورده و نمونه‌ای از شعر آنان را که به فارسی نیز شعر سروده‌اند، ارائه داده است (Ibid: 4-13). فصل دوم نیز مشتمل بر شرح حال ۳۷۷ شاعر و ذکر نمونه‌ای از اشعار آنان است (Ibid: 14 ff). زبان اثر، در بیشتر موارد، ساده و گاهی متکلف است (برای آگاهی بیشتر ← LEVEND: 1/ 286-289; ISEN 3: 32). این تذکره نخست به کوشش ابراهیم کوتلوک بر اساس سه نسخه خطی (آنکارا ۱۹۹۴م) و سپس به همت آیسون سونگورهان ایدوران (آنکارا ۱۹۹۷م) به چاپ رسید.^۱

▪ تذکره‌های قرن ۱۱ق / ۱۷م

۷) *ریاض الشعراء/ تذکره ریاضی* (تألیف: ۱۰۱۶-۱۰۱۸ق / ۱۶۰۷-۱۶۰۹م) تذکره‌ای در شرح حال حدود چهارصد شاعر عثمانی نوشته محمد ریاضی افندی (۹۸۰-۱۰۵۴ق / ۱۵۷۲-۱۶۴۴م) شاعر، نویسنده و تذکره‌نویس اهل استانبول (بورسوی: ۱۸۳ / ۲). این تذکره که به نام احمد یکم (۱۰۱۲-۱۰۲۶ق) نوشته شده، مشتمل است بر یک مقدمه و دو «روضه». مؤلف پس از مقدمه و ستایش احمد یکم، در روضه اول به شرح احوال هشت تن از شاهان عثمانی پرداخته است و اطلاعاتی درباره نام پدر، تاریخ آغاز سلطنت، تخلص و خصوصیات اخلاقی آنان به دست داده است. مؤلف، پس از ذکر نمونه‌ای از شعر پادشاهان عثمانی، در پایان، اشعاری در وصف آنان سروده است؛ روضه دوم، بخش اصلی و مفصل کتاب، در شرح احوال شاعران غیر درباری است که به ترتیب الفبایی ذیل تخلص شاعران آمده است. در این بخش، اطلاعاتی درباره نام کامل، تاریخ تولد، زادگاه، خانواده، تحصیلات، استادان، شغل و مهارت شاعران درج شده است. شیوه و زبان لطیفی در بیان رخدادهای زندگی شاعران، گاه همراه با طنز و کنایه است (LEVEND: 1/ 290-294; Gibb: 3/ 201- 202, 284; Alpaz: 751-753).^۲ از این تذکره ۲۱ نسخه خطی در کتابخانه‌های ترکیه موجود است. (Kiliç et al: 87-88)

1. Sunçurlu-İyduvan, Aysun, *Beyanî-Tezkiresi* (İnceleme-Tenkitli Metin), Ankara 1997; Kılık, İbrahim, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, Ankara 1994.

2. Açıkoğuz, Namık, *Riyazü's-Şuara, Riyazi Mehmet Efendi*, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1982 .

۸) *زبدۃ الاشعار / تذکره فایضی* (تألیف: ۱۰۳۰ق / ۱۶۲۱م) در شرح حال ۵۱۵ شاعر عثمانی، نوشته عبدالله فایضی ملقب به کافزاده (۹۹۸-۱۰۳۱ق / ۱۵۸۹-۱۶۲۲م)، شاعر صاحب دیوان و تذکره‌نویس اهل استانبول (بوسوی: ۳۸۶ / ۲). نام ۵۷ تن از این شاعران تنها در این تذکره آمده است. چهارده تن از این شاعران را زنان شاعر تشکیل می‌دهند. در تذکره فایضی برخی از شاعران فاقد شرح حال اند و تنها اشعاری از آنان نقل شده است. شانزده نسخه از این تذکره در دست است. کهن‌ترین نسخه این تذکره مورخ ۱۰۳۳ق به شماره ۱۸۷۷ در کتابخانه علی‌پاشا در مجموعه کتابخانه‌های سلیمانیه نگهداری می‌شود. (برای آگاهی بیشتر ← Kiliç et al: 91-92; Levend: 1/294-301)^۱

۹) *لطایف الخیال*، تذکره‌ای در شرح احوال شاعران فارسی‌گوی عثمانی تا قرن یازدهم هجری نوشته خصال‌پشته‌ای، شاعر و تذکره‌نویس عثمانی (وفات: ۱۰۶۲ق). نسخه‌ای از این تذکره در کتابخانه حمیدیه و نسخه‌هایی به شماره‌های ۶۷۹، ۶۸۰ و ۶۸۲ در کتابخانه فاتح، مخطوطات علی امیری نگهداری می‌شود. (بوسوی: ۱۶۵ / ۲؛ یازجی: ۳۳)

۱۰) *تذکره الشعراء / تذکره یمینی* (تألیف: ۱۰۷۲ق / ۱۶۲۲م) تذکره‌ای مختصر در شرح احوال ۲۹ شاعر و تنها کتاب محمدصالح یمینی، تذکره‌نویس اهل استانبول (وفات: ۱۰۷۳ق / ۱۶۶۲م). از ۲۹ شاعری که در این تذکره نام آنان آمده، سیزده تن آنها از تذکره صفایی و پنج تن از تذکره سهی گرفته شده است. آخرین شرح حال نیز شرح حال خودنوشت نویسنده است. از این تذکره چهار نسخه خطی در دست است: یکی در کتابخانه استانبول و سه نسخه در کتابخانه علی امیری (Kiliç et al: 96). تذکره یمینی به کوشش صادق اردم در استانبول در ۱۹۰۵م منتشر شده است. (برای آگاهی بیشتر ← Levend: 1/301)

۱۱) *ریاض الشعراء / تذکره الشعراء / تذکره رضا* (تألیف: ۱۰۵۰ق / ۱۶۴۱م) از تذکره‌های مهم عثمانی نوشته محمدرضا زهرمارزاده^۲، نویسنده اهل ادرنه (وفات: ۱۰۸۲ق / ۱۶۷۱م). این اثر که تکلمه‌ای است بر تذکره‌های پیشین، به سرگذشت شاعرانی اختصاص یافته است که بین سال‌های ۹۵۰ الی ۱۰۵۰ق می‌زیستند. کتاب از یک مقدمه، دو بخش و

1. Kayabaşı, Bekir, *Kafzade Faizî'nin Zübdetü'l-Eşârî*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 1996.
2. Mehmed Rizâ *Zelul-i Mânîzade*

یک خاتمه تشکیل شده است. مؤلف پس از مقدمه‌ای کوتاه، در بخش نخست با عنوان «ذکر شعرای سلاطین ماضیه»، به شرح حال ده تن از سلاطین عثمانی پرداخته و نمونه‌هایی از اشعار آنان را آورده است. در بخش دوم با عنوان «ذکر شعرای معرفت‌پیمای»، به ترتیب الفبایی، شاعرانی معرفی شده‌اند که به فارسی و ترکی شعر سروده‌اند (LEVEND: 1/296). از این تذکره شش نسخه خطی در دست است (KILIÇ et al: 94; ZAVOİÇU: 22). این تذکره نخستین بار به کوشش احمد جودت در مطبعه اقدام (استانبول ۱۳۱۶ق) به چاپ رسید.^۱

(۱۲) ذیل *زبده الاشعار / تذکره عاصم*، تکمله‌ای است بر *زبده الاشعار* فیاضی، نوشته سیرکزاده محمدعاصم (وفات: ۱۰۸۶ق / ۱۶۷۵م)، تذکره‌نویس اهل استانبول درباره شرح حال ۱۲۳ تن از شاعرانی که بین سال‌های ۱۰۰۰ تا ۱۰۵۰ ق می‌زیستند. این اثر بیشتر شبیه به جنگ است و در اغلب موارد، بدون اشاره به شرح احوال شاعران، فقط اشعار آنان نقل شده است.^۲ (LEVEND: 1/302-305; برای آگاهی بیشتر از سنت ذیل‌نویسی بر تذکره‌ها ← İSEN-DURMUŞ: 1319-1329; ÖZCAN: 345-348). چهار نسخه خطی موجود از این تذکره عبارت است از: نسخه شماره ۱۳۲۶ در کتابخانه ملی ترکیه و سه نسخه به شماره‌های ۷۷۸، ۲۴۰۱ و ۱۷۱۱ در کتابخانه دانشگاه استانبول. (KILIÇ et al: 98)

(۱۳) *تشریفات الشعراء / تذکره گفتی*، نوشته علی گفتی (وفات: ۱۰۸۸ق / ۱۶۷۷م)، شاعر و تذکره‌نویس اهل ادرنه. نخستین تذکره منظوم در قالب مثنوی در ادبیات ترکی، مشتمل بر ۲۴۰۰ بیت، که ۲۱۰ بیت از اشعار مؤلف در آغاز آن آمده است. گفتی گاه در بیان احوال و آثار شاعران به طنز و گاه به هجو سخن گفته است. ویژگی دیگر این تذکره این است که در آن برای نخستین بار نام و آثار ۲۵ شاعر عثمانی آمده است. این تذکره به کوشش کاشف ییلماز با نام *تشریفات الشعراء گفتی* در آنکارا، در

۱. چاپ‌های دیگر کتاب به شرح زیر است:

KILIÇ, Atabey, *Tezkire-i Rıza*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, izmir 1987; ERDAĞI, M. Sadık, *Rıza Tezkiresi*, Ankara 2002; *Rıza Tezkiresi* (İnceleme-Metin), haz. Gencay ZAVOİÇU, Kocaelil 2009.

2. COŞKUN, Ali Osman, *Seyrekzâde Mehmet Âsım, Zeyl-i Zübdetül-Eş'âr*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 1985.

۲۰۰۱م منتشر شد^۱ (برای آگاهی بیشتر ← Yılmaz: 218-219; Levend: 1/ 303-305). چهار نسخه خطی از این تذکره در دست است. (Kiliç et al: 100)

▪ تذکره‌های قرن ۱۲ق / ۱۸م

۱۴) *تذکره الشعراء / تذکره مجیب* (تألیف: ۱۱۲۲ق / ۱۷۱۰م) شرح حال یازده شاعر نوشته مصطفی مجیب افندی (۱۰۸۲-۱۱۳۸ق / ۱۶۷۱-۱۷۲۶م)، شاعر اهل دیاربکر. این تذکره تکمله‌ای است بر *تذکره عاشق چلبی*، ذیل *زبدۃ الاشعار*، *تذکره ریاضی* و *تذکره رضا* (Özçelik: 248). از *تذکره مجیب سه* نسخه خطی باقی مانده است که در کتابخانه نورعثمانیه و دانشگاه استانبول نگهداری می‌شود. *تذکره مجیب* به کوشش کودرت آلتون در ۱۹۹۷م در آنکارا به چاپ رسید.^۲ (برای آگاهی بیشتر ← Levend: 1/ 305-307)

۱۵) *نخبة الآثار من فوائد الاشعار / تذکره صفایی* (تألیف: ۱۱۳۲ق / ۱۷۲۰م) نوشته مصطفی صفایی افندی (وفات: ۱۱۳۸ق / ۱۷۲۶م) شاعر اهل استانبول. در این تذکره، با نثری ساده و روان، شرح حال پانصد شاعر آمده است که بین سال‌های ۱۰۰۰ تا ۱۱۰۰ق در آسیای صغیر می‌زیستند. *تذکره صفایی* به کوشش پروین چاپان (آنکارا ۲۰۰۵م) منتشر شد.^۳ نسخه‌ای از این اثر به خط مؤلف به شماره ۱۱۸۲ در کتابخانه دانشگاه استانبول نگهداری می‌شود. (برای آگاهی بیشتر ← Levend: 1/ 307-311; Atila 1: 95-104)

۱۶) *تذکره الشعراء / تذکره سالم* (تألیف: ۱۱۳۴ق / ۱۷۲۲م) نوشته محمدامین میرزازاده مشهور به سالم افندی (۱۰۹۸-۱۱۵۶ق / ۱۶۸۷-۱۷۴۳م)، شاعر و تذکره‌نویس اهل استانبول. *تذکره سالم* در یک مقدمه و دو فصل تدوین شده و نثر آن متکلف و مسجع است. مقدمه با قطعه‌ای در «مناجات و توحید در ذکر ربّ مجید» و مدح پیامبر (سالم افندی: ۳-۲۰) آغاز می‌شود. در بخشی از مقدمه قطعه‌ای به فارسی با مطلع «دو شاه راست جهان تا جهان به زیر نگین / یکی بر اوج سپهر و یکی به روی زمین»

1. *Gufti ve Teşrifatu ş- Şuarasi*, haz. Kâşif Yılmaz, Ankara 2001.

2. ALIUN, Kudret, *Tezkire-i Mûcib* (İnceleme-Tenkidli Metin-Dizin-Sözlük), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997; Idem, *Mustafa Mûcib Tezkire-i Mûcib*, Ankara 1998.

3. AYNAGÖZ, Pervin, *Mustafa Safayı Efendi, Tezkire-i Safay i* (İnceleme-Metin-İndeks), Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 1988; ALIUNER, Nuran, *Safâyî Tezkiresi*, İÜSBE, Doktora Tezi, İstanbul 1989; ÇAPAN, Pervin, *Mustafa Safayı Efendi Tezkire-i Safayî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

(همان: ۲۳) آمده است. فصل نخست کتاب به ستایش دو تن از سلاطین عثمانی احمد سوم (۱۱۰۶-۱۱۱۵ق) و مصطفی دوم (۱۱۰۶-۱۱۱۵) اختصاص یافته و فصل دوم در بردارنده شرح حال ۴۲۰ شاعر عثمانی است که بین سال‌های ۱۰۵۰ تا ۱۱۰۰ق می‌زیستند و برخی از آنها به فارسی نیز شعر می‌سرودند. در این تذکره نمونه شعرهای فارسی فراوانی ذکر شده است. این اثر نخستین بار، به کوشش احمد جودت، در پانزدهمین شماره مجموعه آثار اسلاف در ۱۳۱۵ق در استانبول و سپس به کوشش عدنان انسه در ۲۰۰۵م در آنکارا به چاپ رسید (بورسوی: ۲/۲۳۵؛ ثریا: ۳/۳؛ برای آگاهی بیشتر ← *Levend*: 1/311-316; *Güha*: 46-47; *Kiliç et al*: 111).

۱۷) *نخبة الآثار لذیل زبدة الاشعار / تذکره بلیغ* (تألیف: ۱۱۳۹ق / ۱۷۲۷م) تکمله‌ای بر تذکره فایضی، یمنی و عاصم نوشته اسماعیل بلیغ افندی (۱۰۷۹-۱۱۴۲ق / ۱۶۶۸-۱۷۲۹م)، نویسنده و شاعر اهل بورسه. این تذکره به کوشش عبدالکریم عبدالقادر اوغلو در ۱۹۸۵ و ۱۹۹۹م در آنکارا به چاپ رسید (71: *Uzun*). از این تذکره سه نسخه خطی شناسایی شده است (115: *Kiliç et al*). اسماعیل بلیغ کتاب دیگری با عنوان *گلدسته ریاض عرفان و وفیات دانشوران نادره دان*^۱ (تألیف: ۱۱۳۹ق) نوشته است که در پنج «گلبن» به سرگذشت شاهان، وزیران، مشایخ، عالمان و شاعران و هنرمندان مدفون در شهر بورسه پرداخته است. این اثر به کوشش محمداشرف بورسوی در بورسه در ۱۳۰۲ق به چاپ رسید.^۲ (بورسوی: ۲/۱۰۲-۱۰۴؛ سامی: ۲/۱۳۵۴؛ ثریا: ۲/۱۰۲؛ نیز ← *Levend*: 1/408-409)

۱۸) *آداب ظرفاء / تذکره رامیز* (تألیف: ۱۱۹۸ق / ۱۷۸۴م) نوشته حسین رامیز عزیززاده (وفات: حدود ۱۱۹۹ق / ۱۷۸۵م) نویسنده اهل استانبول (تألیف: ۱۱۶۲ق). در این اثر شرح حال و اشعار ۳۷۵ شاعر که بین سال‌های ۱۱۰۰ تا ۱۱۵۰ق در آذربایجان و آناتولی می‌زیستند، گردآوری شده است. نثر کتاب متکلف و گاهی جمله‌های آن طولانی است. این کتاب به کوشش صادق اردم (آنکارا ۱۹۸۵م) به چاپ رسید.^۳ (برای آگاهی بیشتر ← *Levend*: 1/320-323)

1. Emîr-zâde Şâhîn ve Seyyid İsmâil Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, Bursa 1884.

2. Abdülkâdimoğlu, Abdülkerim, *İsmail Belîğ, Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Ankara 1985.

3. Erdem, Sadık, *Âdâb-ı Zurfâ* (Tenkidli Metin), Ankara 1985.

۱۹) *تذکره الشعراء / تذکره سلاح‌دارزاده* (تألیف: ۱۲۰۴ق / ۱۷۹۰م) مشتمل بر شرح حال ۱۲۳ شاعر نوشته محمدامین سلاح‌دارزاده (ز ۱۲۰۴ق / ۱۷۹۰م). از این تذکره چهار نسخه در کتابخانه‌های ترکیه موجود است (برای آگاهی بیشتر ← Levend: 1/ 323-325; Kiliç et al: 122). این تذکره به تازگی به کوشش فرکان از تورک (آنکارا ۲۰۱۶م) به چاپ رسیده است.^۱

۲۰) *نخبة الآثار فی فواید الاشعار / تذکره صفوت* (تألیف: ۱۱۹۷ق / ۱۷۹۷م) نوشته مصطفی صفوت افندی (ز ۱۱۳۲ق / ۱۷۲۰م) در شرح زندگی ۳۲۶ شاعر در ۱۱۹۷ق.^۲ دو نسخه خطی از این اثر شناسایی شده است: نسخه شماره Ty.6189 در کتابخانه دانشگاه استانبول و دیگری به شماره ۱۲۲۷۱ در ایسام.^۳ (برای آگاهی بیشتر ← Kiliç et al: 124; Levend: 1/ 325-327)

۲۱) *تذکره شعرای مولویه / تذکره اسرارده* (تألیف: ۱۲۱۱ق / ۱۷۹۷م) تذکره‌ای در شرح زندگی و نمونه اشعار بیش از دویست تن از شاعران طریقه مولویه نوشته محمد اسرارده (۱۱۶۲-۱۲۱۱ق / ۱۷۴۸-۱۷۹۶م)، شاعر و صوفی عثمانی. مؤلف این اثر را به خواست شیخ غالب (وفات: ۱۲۱۳ق) که پیش‌تر برخی اشعار شاعران مولویه را گرد آورده بود، نوشت (خسروشاهی: ۸ / ۲۸۵-۲۸۶). آشنایی و دوستی اسرارده با برخی از این شاعران در تألیف این اثر و گزارش نویسندگان از شاعران تأثیر داشته است (گولپینارلی: ۲۶؛ Aksoy: 432-434). این تذکره را علی انور تلخیص کرد و با نام *سماع‌خانه ادب* مشتمل بر شرح حال ۱۹۱ شاعر پیرو مولوی در استانبول در ۱۳۰۹ق به چاپ رساند (بورسوی: ۲ / ۸۰؛ ثریا: ۱ / ۳۲۹).^۵ از آنجا که دیدگاه علی انور در این کتاب مخالف اسرارده است، به نظر می‌رسد *سماع‌خانه ادب*

1. Silâhdâr-zâde, Mehmed Emin, *Tezkire-i Silâhdâr-zâde*, haz. Furkan Özünk, İstanbul 2016.

2. Güzel, Bilal, *Nuhbetü'l-Âsar min-Fevâidü'l-Eş'âr*, Gazi Üniversitesi, Devam Eden Yüksek Lisans Tezi.

3. ISAM (İslam Araştırmaları Merkezi)

۴. علاوه بر این، باید از *تذکره مجالس شعرای روم* به زبان ترکی نام برد که مختص به شرح احوال مولوی و پنجاه تن از شاعران آسیای صغیر است که به شیوه مولانا سخن گفته‌اند. این تذکره، همراه دیوان اشعار ترکی غربی تبریزی، به کوشش حسین محمدزاده صدیق در تهران در ۱۳۸۹ش منتشر شد. از جمله آثار دیگر درباره شاعران مولویه عبارت است از: *شاعران طریقت مولویه* نوشته احسان محوی، *تاریخ شعرای مولویه* یا *مجموعه التواریخ مولویه* نوشته احمد دده.

5. Ali ENER, *Sema'-hane-i Edeb*, İstanbul 1309.

را باید اثری مستقل از تذکره/سرارده تلقی کرد (برای مقایسه تذکره شعری مولویه و سماع‌خانه/دب ← 229 Dağlar). این تذکره به کوشش ایلهان گنج^۱ در آنکارا در ۲۰۰۰م به چاپ رسید (Levend: 1/ 348-352). بیست نسخه خطی از این تذکره موجود است که در کتابخانه‌های ترکیه نگهداری می‌شود. (Kiliç et al: 128)

۲۲) *مرآت شعر/ تذکره عاکف* (تألیف: ۱۲۱۱ق/ ۱۷۹۷م) در شرح حال ۲۳ شاعر معاصر مؤلف و شرح حال خودنوشت محمد عاکف اندرونلو شاعر و نویسنده ترک (تألیف: حدود ۱۲۱۱ق/ ۱۷۹۶م). زبان این تذکره دشوار و پر از عبارتهای اسمی بلند و غیرضروری در توصیف اشخاص است. کتاب مشتمل است بر یک مقدمه و چهار بخش و یک خاتمه (برای آگاهی بیشتر ← Uysal Bozaslan: 2531-2568; Levend: 1/ 403). از این تذکره هشت نسخه شناسایی شده است: یکی در کتابخانه شخصی ابن‌الامین کمال اینال، دو نسخه در کتابخانه دانشگاه استانبول به شماره‌های TY. 10546 و TY. 2538، دو نسخه در کتابخانه ملت به شماره‌های 773 و 11320، دو نسخه در کتابخانه طوپقاپوسرای به شماره‌های 1248 و 1522، و یک

1. GENÇ İlhan, *Esrar Dede Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

۲. به جز مناقب العارفین افلاکی، رساله سپهسالار، معارف سلطان ولد، معارف محقق ترمذی، مقالات شمس و دیوان عارف چلبی، دو منبع مهم دیگر درباره مشایخ مولویه عبارت‌اند از: (۱) *ثواقب المناقب اولیاء الله* (تحریر فارسی مناقب العارفین) نوشته عبدالوهاب بن جلال‌الدین محمد همدانی (وفات: ۹۵۴ق) که به همت درویش محمد مولوی در ۹۸۸ق به ترکی ترجمه و به مراد سوم عثمانی (۹۸۳-۹۹۸ق) پیشکش شد (استانبول، ۱۲۸۱ق/ ۱۸۶۴م). این تذکره به‌تازگی به کوشش عارف نوشاهی در ۱۳۹۰ش در تهران منتشر شده است (عارف نوشاهی، پانزده- شانزده؛ ۲) سفینه نفیسه مولویه، تذکره‌ای در شرح حال بزرگان طریقت مولویه و توصیف آداب و ارکان این طریقه نوشته مصطفی ثاقب دده (۱۰۶۲ یا ۱۰۶۳- ۱۱۴۸ق)، شاعر، تذکره‌نویس و از مشایخ طریقه مولویه اهل ازمیر. مؤلف در این اثر مشایخ و درویشان مولویه را به زبان فارسی خطاب قرار داده و گاه عباراتی به فارسی از آنان نقل کرده است. این تذکره در سه فصل به شرح احوال مشایخ طریقت مولویه اختصاص یافته است. گولپینارلی بسیاری از مطالب آن را نادرست و پر از خطاهای فاحش دانسته است (ص ۲۵-۲۶). این کتاب در سه مجلد در مصر در سال‌های ۱۲۶۳ و ۱۲۸۳ق منتشر شده است. (برای آگاهی بیشتر ← Levend: 1/ 428)

نسخه در کتابخانه ملی ترکیه به شماره YZA 626 که این یکی تحریری مختصر از نسخه اصلی است. (← Kiliç et al: 130-131; Uysal Bozaslan: 2532-2533)^۱

▪ تذکره‌های قرن ۱۳ق / ۱۹م

۲۳) *تذکره الشعراء / تذکره شفقت* (تألیف: ۱۲۲۹ق / ۱۸۱۴م) تذکره‌ای در شرح حال ۱۲۵ شاعر عثمانی نوشته عبدالفتاح شفقت بغدادی (وفات: ۱۲۴۱ق / ۱۸۲۶م)، تذکره‌نویس و شاعر ترک ساکن بغداد (بوسوی: ۲ / ۲۵۶؛ ثریا: ۳ / ۱۵۱). این تذکره به پیروی از تذکره سلاح‌دارزاده نوشته شده که شرح حال ۱۲۳ شاعر را در بر دارد. تذکره شفقت را آخرین نمونه از تذکره‌هایی دانسته‌اند که ویژگی جُنگ دارند (4: Kiliç). مؤلف پس از مقدمه‌ای طولانی، که به لحاظ ساختار و واژگان همانند آثار پیشین است، به شرح حال شاعران ما بین سال‌های ۱۱۴۳ تا ۱۲۲۹ق پرداخته است. زبان اثر سخت و دشوار و اطلاعات درباره شاعران اندک است. از این تذکره چهار نسخه خطی شناسایی شده است (Kiliç et al: 134). این تذکره به کوشش فیلیز کیلیچ (آنکارا ۲۰۰۵م) و سپس به کوشش مراد آندر در ۲۰۰۶م به چاپ رسید.^۲ (برای آگاهی بیشتر ← LEVEND: 1/ 327-329)

۲۴) *باغچه صفا اندوز / تذکره اسعد افندی* (تألیف: ۱۲۵۱ق / ۱۸۳۵م) عنوان تذکره‌ای است در شرح حال ۲۰۹ شاعر عثمانی نوشته شیخی‌زاده محمد اسعد افندی (۱۲۰۴-۱۲۶۴ق / ۱۷۸۹-۱۸۴۸م)، نویسنده و مترجم اهل استانبول. این تذکره که به پیروی از *تذکره سالم* نوشته شده، درباره شاعرانی است که از ۱۱۳۴-۱۲۵۱ق در امپراطوری عثمانی می‌زیستند (بوسوی: ۳ / ۲۵۲۶؛ ثریا: ۱ / ۳۳۹-۳۴۰). زبان متن ساده و روشن و مانند تذکره‌های دیگر، کلمات فارسی و عربی در آن فراوان به کار رفته است. از این اثر سه نسخه موجود است: یکی نسخه‌ای به خط مؤلف در کتابخانه سلیمانیه

1. Bozaslan, Uysal Seda, "Enderunlu Mehmet Âkif'in Mir'ât-i Şi'r Adlı Tezkiresinin Muhtasar Bir Nüshası", *Turkish Studies*, International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Ankara 2012, vol. 7/3, pp. 2531-2568.

2. Kiliç, Filiz, *Tezkire-i Şuara-yı Şefkat-i Bağdadî*, 1988, retrived from www.ekitap.kulturturizm.gov.tr;
Onder, Murat, *Şefkat ve Tezkire-i Şuarsi*, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2006.

به شماره 185؛ دوم نسخه کتابخانه دانشگاه استانبول به شماره TY 2095 و دیگری نسخه کتابخانه اسعد افندی سلیمانیه به شماره 4040 (← Oğraş: 360). این تذکره به کوشش رضا اگراش در بوردور در ۲۰۰۱م منتشر شده است^۱ (برای آگاهی بیشتر ← LEVEND: 1/ 331-335; Oğraş: 359- 370; ISEN 2: 425; AKIPE: 363-365). شاهد/المورخین عنوان کتاب دیگری است از اسعد افندی درباره فن ساختن ماده تاریخ و شرح حال شاعرانی که در سرودن ماده تاریخ مهارت دارند. نسخه های آن به شماره ۳۶۲ و ۳۶۳ در کتابخانه فاتح، مخطوطات علی امیری نگهداری می شود.^۲

(۲۵) تذکره الشعراء (تألیف: ۱۲۸۳ق/ ۱۸۶۶م)، عنوان تذکره ای در شرح حال ۲۰۳ شاعر نوشته عارف حکمت (۱۲۰۱-۱۲۷۴ق/ ۱۷۸۶-۱۸۵۸م)، شاعر و نویسنده اهل استانبول (بورسوی: ۳۲۷/ ۲؛ ISEN 1: 367-368)^۳. از این تذکره یک نسخه در کتابخانه ملت به شماره ۷۸۹ نگهداری می شود. (برای آگاهی بیشتر ← LEVEND: 1/ 335-339; Bilge: 365- 366; Gibb: IV/ 350-355)

(۲۶) مجموعه التراجم تذکره ای در شرح احوال ۵۴۲ شاعر ترک، ایرانی و عرب در قرن سیزدهم هجری، نوشته محمد توفیق افندی (وفات: ۱۲۷۴ق). شرح حال شاعران در این تذکره ذیل نام هفت پادشاه عثمانی (سلطان احمد سوم، سلطان مراد سوم، سلطان محمدخان، سلطان احمدخان، سلطان عثمان خان، سلطان مراد چهارم و سلطان مصطفی خان دوم) فهرست شده است. از این تذکره تنها یک نسخه به شماره TY. 192 در دانشگاه استانبول موجود است. (برای آگاهی بیشتر ← LEVEND: 1/ 329-331)^۴

1. Oğraş, Rıza, *Esad Mehmet Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, Burdur 2001.

2. *Esad Mehmed Efendi'nin Hayati, Edebî Kişikliği ve Şâhidü'l- Müverrihîn Adli Eserinin Metni*, haz. Rıza Oğraş, Edirne 1995.

3. ÇINARCI, M. Nuri, *Şeyhülislam Ârif Hikmet Tezkiretü's-Şuara*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep 2007.

4. ZÜBEYİROĞLU, Ruhsar, *Mecmu'atü't-teracim: Mehmet Tevfik Efendi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1989.

۲۷) *خاتمة الاشعار / تذکره فطین*، شرح حال ۶۷۲ شاعر عثمانی نوشته داود فطین‌افندی (۱۲۲۹-۱۲۸۳ق / ۱۸۱۴-۱۸۶۷م)، شاعر و نویسنده اهل درمه. این تذکره تکمله‌ای است بر دو تذکره سالم و صفایی و بیشتر به شرح حال شاعرانی اختصاص دارد که در دوره سلطان عبدالمجید می‌زیستند. این تذکره با بخشی کوتاه با عنوان «تقریظ» آغاز شده و پس از ستایش خداوند، سخنی در فضیلت شعر آمده است. در این تذکره، برخلاف دیگر تذکره‌ها، نخست قطعه‌ای یک یا دو بیتی از شاعران نقل شده و سپس توصیفی کوتاه درباره آنان آمده و در پایان، بار دیگر، نمونه اشعاری از شاعران ارائه شده است^۱ (ثریا: ۴/۲۵؛ سامی: ۵/۳۴۱۷؛ برای آگاهی بیشتر ← *LEVEND: 1/ 339-345; AKÜN 2: 256- 260*). به گفته ایپکتین^۲ نسخه اصلی این تذکره در کتابخانه ملی وین نگهداری می‌شود. (3) *Çiğci*^۳

۲۸) *قافله شعراء*، در شرح حال مشاهیر شعرای عثمانی نوشته محمد توفیق افندی (۱۲۵۹-۱۳۱۱ق / ۱۸۴۳-۱۸۹۲م)، نویسنده و تذکره‌نویس اهل استانبول. در این تذکره شرح حال دوازده پادشاه و پنج شاهزاده و ۲۶۰ شاعر آمده است. این تذکره ناتمام که تا حرف دال را در بر دارد، در استانبول، نخست در سال ۱۲۹۰ق / ۱۸۷۳م و سپس در ۲۰۱۲م به کوشش چند تن از محققان ترک به چاپ رسید.^۴ (بورسوی: ۲/۱۱۷؛ نیز ← *LEVEND: 1/345-348*)

▪ تذکره‌های قرن ۱۴ق / ۲۰م

۲۹) *تذکره اسلاف*، در شرح حال شاعران و ادیبان و عالمان عثمانی نوشته فائق رشاد (۱۲۶۷-۱۳۳۳ق / ۱۸۵۱-۱۹۱۴م)، نویسنده اهل استانبول. این تذکره در ۱۳۱۱-۱۳۱۲ق و در دو مجلد در استانبول، منتشر شد. بعدها مؤلف دو اثر دیگر به نام‌های *تراجم احوال* و *تراجم احوال مشاهیر* نوشت که هر دو ادامه اسلاف بودند و هر دو در ۱۳۱۳ق در استانبول منتشر شدند. فائق رشاد همچنین، در بخشی از کتاب دیگر

1. Çiğci, Ömer, *Fatın Davud, Hâtîmetü'l-Eş'âr*, retrived from www.ekitap.kulturturizm.gov.tr; *Fatin Davud, Tezkire-i Hâtîmetü'l-Eş'âr*, İstanbul 1271.

2. Haluk İpekten

3. Fatın, Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr (Fatin Tezkiresi)*, haz. Ömer Çiğci, 1996, retrived from www.ekitap.kulturturizm.gov.tr.

4. Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şuarâ*, haz. Fatma Sabiha vd., İstanbul 2012.

خود با عنوان *تاریخ ادبیات عثمانیه* (استانبول، ۱۳۲۷-۱۳۳۰ق / ۱۹۱۱-۱۹۱۲م) به شرح احوال شاعران پرداخته است. (بوسوی: ۲/ ۲۱۶-۲۱۷؛ نیز ← (LEVEND: 1/ 450-451)

۳۰) *مجمع الشعراء و تذکرة الادباء*، تذکره‌ای در شرح احوال ۲۲۰۰ شاعر نوشته محمد سراج‌الدین. این تذکره براساس چند تذکره از جمله *تذکره شفقت*، عارف حکمت و فطین افندی نوشته شده است. *مجمع الشعراء* نخست در ۱۳۲۵ق در استانبول و سپس به کوشش محمد ارسلان در ۱۹۹۴م در سیواس به چاپ رسید.^۱ (LEVEND: 1/ 445-446)

۳۱) *تذکره شعرای آمد*، در شرح حال ۲۱۷ شاعر حوزه دیاربکر نوشته علی امیری افندی شاعر، تاریخ‌نگار و مؤلف اهل دیاربکر (۱۲۷۴-۱۳۴۲ق / ۱۸۵۷-۱۹۲۳م). مؤلف پس از مقدمه‌ای کوتاه، به شرح احوال چند تن از شاعران آمد، (شهری در دیاربکر در جنوب شرقی ترکیه)، و ذکر نمونه‌ای از اشعار آنان پرداخته است. این تذکره در دو مجلد (جلد اول: الف - ز، جلد دوم: س - ی) مدون شد و نخستین بار در مطبعه آمدی در ۱۳۲۷ و ۱۳۲۸ق در استانبول به چاپ رسید. از این نویسنده دو کتاب دیگر با عنوان *اسامی شعرای آمد و شاعران عثمانی* در همین موضوع در دست است.^۳ (برای آگاهی بیشتر ← (LEVEND: 1/ 455-456; Iz: 63

۳۲) *صون عصر تورک شاعرلری*^۴ (شاعران ترک سده اخیر) نوشته ابن الامین محمود کمال اینال (۱۲۴۹-۱۳۳۶ق / ۱۸۷۰-۱۹۵۷م) در شرح حال ۵۷۴ شاعر (چاپ ۱۳۰۹-۱۳۲۰ش / ۱۹۳۰-۱۹۴۲م).^۵ این کتاب ذیلی است بر آثاری که پیش‌تر درباره شاعران نوشته شده بود. این کتاب را می‌توان آخرین تذکره دائرةالمعارف‌گونه درباره

1. Arslan, Mehmet, *Mecma'ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ: Mehmet Siraceddin*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.

۲. تذکره‌های محلی بسیاری در ترکیه نوشته شده است، که در اینجا به چند نمونه اشاره می‌شود: مشاهیر *آماسیه*، از عثمان فوزی؛ *تذکره شاعران، خوش‌نویسان و موسیقی‌دانان اندر نلو*. تذکره‌ای منظوم از احمد رفیع (۱۶۳ق)؛ *شاعران طراز بون*، از احسان حمامی‌زاده؛ *شاعران قسطنطنیه*، نوشته اسماعیل حقی اوزون چارشلی؛ *شاعران ارضروم*، از ضیاء‌الدین فندق‌لو؛ *شاعران مرزیفون* (۱۹۳۷م) و *شاعران سیواس* (۱۹۴۸)، نوشته وهبی جم اشکون مرزیفونی. (برای آگاهی بیشتر ← (LEVEND: 1/ 403-406, 462

3. Ali Emîrî, *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul 1328 /1912-1913; Ali Emîrî Efendi *Esâmî-i Su'arâ-Âmid*, haz Galip-Nurhan GÜNER, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara 2003. .

4. *Son Asır Türk Şairleri*

5. İnal, İbnülemin Mahmûd Kemâl, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930-1942.

شاعران دانست که در چهار مجلد در ۱۹۳۰-۱۹۴۱م و در ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰م در استانبول و در ۱۹۹۹م در آنکارا به چاپ رسید.^۱ (برای آگاهی بیشتر ← LEVENDİ: 1/ 447)

(۳۳) *تحفه نائلی*^۲ از آخرین نمونه‌های تذکره‌الشعراى ترکی، نوشته محمد نائل تومان (وفات: ۱۲۹۱ق/۱۹۵۸م)، نویسنده اهل استانبول که از ۷۲ مأخذ در تدوین مطالب خود بهره برده و ۳۸۸ شاعر را همراه با نمونه‌ای از سروده ایشان به ترتیب الفبایی معرفی کرده است. نام شماری از این شاعران برای بار نخست آمده است. این شاعران بر اساس حرفه، قرن و زادگاه تقسیم شده‌اند. کتاب همچنین فهرستی از شاعران صاحب دیوان را نیز در بر دارد (Kaya: 760-776; Uzun: 72-73). این کتاب در دو مجلد به کوشش جمال قورناز و مصطفی طاتچی در آنکارا در ۲۰۰۱م منتشر شده است.^۳

در دوره تنظیمات، دوره اصلاح‌طلبی در ساختار سیاسی، حقوقی، فرهنگی و اجتماعی جامعه عثمانی در قرن سیزدهم هجری، چند کتاب دیگر در شرح حال شاعران نوشته شد؛ از جمله، دو اثر از نزهت ارگون^۴ (۱۹۴۶م): *تورک شاعرلری* (شاعران ترک) در چهار مجلد (استانبول ۱۹۳۵-۱۹۴۶م) و *شاعران بکتاشی* (استانبول ۱۹۳۰)؛ دو اثر از معلم ناجی: *عثمانلی شاعرلری* (شاعران عثمانی) (استانبول ۱۳۰۷ق) و *اسامی* (استانبول

1. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, haz. Müjgan Cunbur vd., Ankara 1999.

۲. علاوه بر موارد یادشده، شایسته است از دو کتاب مهم دیگر در شرح حال نویسندگان و شاعران عثمانی نام برد: *سجل عثمانی* (تذکره مشاهیر عثمانی) تألیف محمد ثریا (۱۲۶۱-۱۳۲۶ق) در شرح حال حدود بیست‌هزار تن از مشاهیر عثمانی در چهار مجلد (چاپ ۱۳۰۸-۱۳۱۵ق) و *تکمله سجد عثمانی* در دو جلد؛ دیگری *عثمانلی مؤلفلری* (مؤلفان عثمانی) نوشته محمدطاهر بروسه‌لی (۱۲۷۸-۱۳۴۳ق) در شرح حال و آثار ۱۶۹۱ مؤلف که از نیمه قرن نهم تا قرن چهاردهم هجری در قلمرو عثمانی می‌زیستند. جلد اول و دوم در ۱۳۳۳ق و جلد سوم در ۱۳۴۲ق در استانبول به چاپ رسید. پس از مقدمه‌ای از مؤلف با عنوان «افاده»، فصل‌ها به ترتیب به مشایخ، عالمان، شاعران و ادیبان، تاریخ‌دانان، پزشکان و جغرافی‌دانان اختصاص یافته و نام‌ها در هر فصل به ترتیب الفبایی فهرست شده است. بعدها احمد رمزی (۱۸۷۲ق) شاعر و نویسنده ترک، در ۱۳۰۷ش/۱۹۲۸م نمایه مفصلی با عنوان *فهرست مفتاح‌الکتب* بر آن افزود، که در ۱۳۴۶ق در استانبول منتشر شد. *تراجم احوال* هشت تن از مشایخ عثمانیه (استانبول ۱۳۱۸ق)، شرح حال شش تن از علمای عثمانی (استانبول ۱۳۲۱ق) و *تراجم احوال دوازده تن از کبار و مشایخ، ترجمه احوال عالی و کاتب چلبی از مورخان عثمانی* (سلانیک ۱۳۲۲ق) آثار دیگر محمدطاهر بروسه‌لی در این زمینه هستند.

3. Nail TUMAN, Mehmet, *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemal KURNAZ ve Mustafa TAÇI, Ankara 2001.

4. Sadedin Nuzhet ERGUN

۱۳۰۸ق)؛ شاعر خانملارمز (زنان شاعر) نوشته احمد مختار حجابی زاده (استانبول ۱۳۱۱ق) و عرفا شاعرلری (شاعران عارف) از محمد فاضل. (Levend: 1/450-455) →

گذشته از تذکره شاعران، کتاب‌های دیگری در قلمرو عثمانی نوشته شده‌اند که بخشی از آنها به شرح حال شاعران اختصاص یافته است؛ از آن جمله:

- *الشقائق النعمانية فی علماء الدولة العثمانية*، شرح حال رجال عثمانی به عربی از مصطفی بن احمد طاشکبری زاده (وفات: ۹۶۸ق) در شرح زندگی ۵۲۱ تن از عالمان، ادیبان، صوفیان، شاعران و مشایخ عثمانی از قرن هفتم تا اواخر قرن دهم هجری در ده «طبقه». این تذکره در ۱۳۹۵ق / ۱۹۷۵م در دارالکتب العربی در بیروت و نیز در ۱۴۰۵ق به کوشش احمد صبحی فرات در استانبول به چاپ رسید^۱. از این اثر چاپ‌های گوناگون و ترجمه به زبان‌های مختلف از جمله ترکی در دست است (برای آگاهی بیشتر از ترجمه‌های کتاب ← Levend: 1/354-355). همچنین آثار بسیاری بر پایه این اثر تألیف و ذیل‌هایی نیز بر این کتاب نوشته شده است که از آن میان، می‌توان به ذیل نوعی زاده، عشاقی زاده، شیخی و قرجه احمد حامدی اشاره کرد.^۲ (برای آگاهی بیشتر از ذیل‌های کتاب ← Ibid: 1/355-364)

- *الولد الشفیق و الحافد الخلیق*، کتابی تاریخی در شرح حال امیران، شاعران، پزشکان و دانشمندان دولت سلجوقی در آناتولی به زبان فارسی نوشته قاضی احمد نیغده‌ای / نگیدی در ۷۳۳ق، در سال‌های پایانی حکومت سلاجقه آناتولی. این کتاب، که از منابع عربی گردآوری و تلخیص شده، از یک مقدمه به زبان عربی و چهار بخش و یک خاتمه تشکیل شده است.

۱. *الشقائق النعمانية فی علماء الدولة العثمانية* به کوشش سیدمحمد طباطبائی بهبهانی «منصور» تصحیح و در ۱۳۸۹ در تهران منتشر شده است.

۲. *ویلیة العقد المنظوم فی ذکر افاضل الروم* ذیلی است بر این اثر نوشته علی بن بالی آیدینی (۹۳۴-۹۹۲ق) به زبان عربی که در دارالکتب العربی در بیروت در ۱۹۷۵م منتشر شد. این اثر به همت سیدمحمد طباطبائی بهبهانی «منصور» ترجمه و تصحیح و در ۱۳۸۹ش منتشر شد. *ویلیة العقد المنظوم* مشتمل بر شرح حال ۸۷ تن از بزرگان، دانشمندان و صوفیان قلمرو عثمانی است که تاریخ درگذشت آنها پس از ۹۶۸ق (تاریخ اتمام کتاب *الشقائق النعمانية*) تا ۹۸۹ق بوده است. این کتاب مشتمل بر سه بخش است: بخش اول و دوم شرح حال دانشمندان روزگار سلطان سلیم دوم به ترتیب شامل ۲۲ تن (از ۹۶۸ تا ۹۷۴ق) و ۳۸ تن (از ۹۷۴ تا ۹۸۲ق) و بخش سوم ۲۸ تن در روزگار سلطان مراد سوم (از ۹۸۲ تا ۹۸۴ق) در بر می‌گیرد. *تممة الشائق النعمانية*، تألیف محمدبن علی بن محمد رضوی معروف به عاشق چلبی (وفات: ۹۷۹ق) است که به کوشش عبدالرزاق برکات در مصر در ۱۴۲۸ق انتشار یافت. مجدی افندی ادرنهای این کتاب را با عنوان *حقایق حقایق و تکملة الشقایق* به ترکی ترجمه کرد.

نسخه‌ای عکسی از این اثر در کتابخانه فریدون نافذ اوغلو و تنها نسخه خطی آن به شماره ۴۵۱۹ در کتابخانه سلیمانیه نگهداری می‌شود. (مفتاح: ۱۲۸-۱۲۹؛ ارطغرل: ۱۹-۲۵)
کنه الاخبار (تذکره عالی)، اثری تاریخی نوشته مصطفی عالی افندی گلیبولوی (۹۴۸-۱۰۰۸ق/ ۱۵۴۱-۱۶۰۰م)، تاریخ‌نگار، نویسنده و شاعر عثمانی. شرح احوال شاعران در این اثر ذیل نام پادشاهان هر دوره ذکر شده است. کتاب با نثری ساده و روان در یک مقدمه و چهار «رکن» در ۱۰۰۶-۱۰۰۷ق تدوین شده است. این کتاب دو بار در استانبول، یکی در چهار مجلد در ۱۲۸۴ق و دیگری در پنج مجلد در فاصله سال‌های ۱۲۷۷-۱۲۸۵ق منتشر شده است.^۱ (برای آگاهی بیشتر ← *Levend: 1/ 390-392; Akün: 2/ 416-421*)

نتیجه

شناخت، مطالعه و بررسی تذکره‌های حوزه آسیای صغیر از ضرورت‌های تحقیق در حوزه زبان و ادبیات فارسی به شمار می‌آید؛ زیرا نه تنها میزان تأثیر تذکره‌های فارسی بر تذکره‌های ترکی را در ساختار و شیوه نگارش نشان می‌دهد، بلکه محققان را در شناخت شاعران ترک فارسی‌گو و شاعران ایرانی مهاجر به آسیای صغیر و نیز تأثیر شاعران ایرانی بر شاعران عثمانی نیک یاری می‌رساند.

۱) *جنگ‌ها (گلچین)*^۲ و تذکره‌ها (سرگذشت‌نامه)^۳ در ادبیات کلاسیک ترک، کهن‌ترین آثاری هستند که با دو ساختار متفاوت به شرح حال شاعران و نمونه شعر آنان پرداخته‌اند. مهم‌ترین الگوی تذکره‌نویسان حوزه آناتولی در نگارش تذکره‌های عثمانی، به‌ویژه در قرن ۱۶م، *مجالس النفائس، بهارستان و تذکره الشعراء*، سه اثر مهم تذکره‌ای متعلق به حوزه هرات در قرن نهم هجری بودند. مؤلفان ترک در مقدمه همه تذکره‌های خود به *بهارستان* و لزوم پیروی از آن اشاره کرده‌اند.

۲) با اینکه زبان ترکی در دوره عثمانی متأثر از زبان فارسی بود، تذکره‌ها همگی به زبان ترکی نوشته شده‌اند. با این حال، ورود و نفوذ لغات و اصطلاحات عربی و

۱. İsen, Mustafa, *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994.

۲. anthology

۳. biography

فارسی به زبان ترکی سبب شد تا آمیختگی زبانی در حیطة نظم و نثر ایجاد شود، به گونه‌ای که امروزه فهم مطالب این آثار، برای خواننده فارسی‌زبان، چندان دشوار نیست. از این رو، در کتاب‌های تذکره‌نیز، مانند سایر آثار کلاسیک ترکی نظیر متون تاریخی و منشآت، می‌توان تأثیر زبان فارسی را به‌ویژه در حوزه واژگان و ترکیبات وصفی مشاهده کرد. در واقع، در این دسته متون گاه تنها با حذف فعل که به ترکی است، با متنی آکنده از لغات و عبارات فارسی رو به رو هستیم. با تغییر خط از الفبای عربی به الفبای لاتین، دیگر خواندن و استفاده از این متون برای عامه مردم آسان نبود؛ چنان‌که در سال‌های اخیر، برخی از محققان ترک ناچار شدند این آثار را به خط الفبای ترکی استانبولی (لاتینی) برگردانند و به شکل جدید با نمایه و توضیحات به چاپ رسانند.

۳) بیشتر نویسندگان تذکره‌ها خود شاعر و از طبقه علما بودند و در آثار خود ذهنیت و سلیقه این طبقه را منعکس می‌کردند. از میان شهرهای مهم آسیای صغیر، غالب تذکره‌نویسان از میان شاعران و نویسندگان شهر استانبول، پایتخت عثمانی، برخاستند و مهم‌تر آنکه آنان با برخی شاعران معاصر خود مصاحبت داشتند و از همین رو گزارش این تذکره‌نویسان در شرح حال شاعران می‌تواند بسیار سودمند باشد.

۴) اغلب این تذکره‌ها یا با عنوان کلی «تذکره الشعراء» شناخته می‌شوند و یا به نام مؤلف آن شهرت دارند و گاهی نیز برگرفته از عنوان تذکره‌های فارسی‌اند.

۵) شیوه تذکره الشعراء ترکی در تنظیم فهرست نام شاعران و توصیف و ثبت آثار ادبی عثمانی و تراجم احوال شاعران نیز مشابه تذکره‌های فارسی است. تذکره‌نویسان در نام‌گذاری فصل‌های کتاب خود نیز، با پیروی از تذکره‌های فارسی، بیشتر آنها را به فارسی نوشته‌اند. در بخش تراجم احوال، مدخل‌ها معمولاً براساس ترتیب الفبایی نام و تخلص شاعران و در مورد سلاطین و دولتمردان و دیوانیان، بر اساس نام و لقب آنان تنظیم شده است.

۶) محتوای این تذکره‌ها، مانند تذکره‌های فارسی، غالباً از سه بخش بدین شرح تشکیل شده است: الف) مقدمه: ساختار مقدمه‌ها در این تذکره‌ها کمابیش یکسان است

و غالباً از الگوی واحدی پیروی می‌کنند که عبارت است از تحمیدیه شامل حمد خداوند و نعت پیامبر (دو جزء لاینفک مقدمه‌ها)، مدح و ثنای سلاطین عثمانی و وزیران و بزرگان، و تقدیم‌نامه. تذکره‌نویسان ترک در این بخش، مانند هم‌تایان فارسی‌زبان خود، با استفاده از گفتمان ادبی و به‌ویژه استفاده از آرایه‌های ادبی نظیر بראعت استهلال، میان مقدمه اثر با محتوا و موضوع آن پیوند برقرار کرده‌اند. سجع‌گرایی و لفظ‌پردازی تذکره‌نویسان به‌ویژه در دیباچه کتاب با استفاده از القاب و عناوین مسجع برای معرفی شاعران و پادشاهان گاهی سبب تفصیل مطلب شده است. بیان نسبت اسلام با شعر و شاعری نیز از مباحثی است که تذکره‌نویسان ترک با استناد به آیات قرآن و یا احادیث منقول از پیامبر بدان پرداخته‌اند. موضوعات مهم دیگر در مقدمه تذکره‌ها عبارت‌اند از: بیان دیدگاه‌های ادبی از جمله دیدگاه انتقادی مؤلف درباره شعر یا شاعران؛ انگیزه و سبب تألیف کتاب؛ روش طبقه‌بندی مطالب تذکره و شرح حال خودنوشت تذکره‌نویس. از این رو، بخش مقدمه تذکره همواره، به دلیل احتوا بر نکات ادبی و تاریخ ادبی، اهمیت بسیاری دارد و نشان‌دهنده رویکرد نویسنده است؛ ب) تراجم احوال: این بخش به شرح حال شاعران اختصاص دارد و در آن، به ترتیب، به نام (لقب و تخلص)، زادگاه، اصل و نسب، تاریخ تولد و مرگ، تحصیلات و استادان، حرفه، شخصیت، منش و ظاهر، و فعالیت‌های ادبی شاعران پرداخته شده است. در تذکره‌های مختلف اطلاعاتی که ذیل نام هر شاعر آمده، بین چند کلمه تا چند صفحه متفاوت است. آگاهی مؤلفان تذکره درباره اصل و نسب و تاریخ تولد شاعران، غالباً اندک، اما اطلاعات درباره تاریخ مرگ آنان بیشتر است. این تذکره‌ها اطلاعات مفیدی درباره تحصیلات شاعران به‌ویژه شاعرانی که جزو طبقه عالمان بودند، به دست می‌دهند. اشاره به حرفه شاعران از یک کلمه، نظیر «قاضی»، تا شرح‌های بسیار طولانی درباره پیشه شاعران مشهورتر در نوسان است. همچنین در این تذکره‌ها به ندرت به شخصیت یا ظاهر شاعران اشاره شده است. در تذکره‌های مفصل‌تر، گاهی در شرح حال شاعران حکایت‌ها و داستان‌های فرعی نیز نقل شده است؛ ج) نمونه اشعار: در پایان شرح حال شاعران، تذکره‌نویس، با گزینش شعر از میان انبوه اشعار شاعران از دوران گذشته تا روزگار خود، ذوق و سلیقه ادبی خود را

نشان داده است. گزینش‌های شعری تذکره‌نویسان گاهی تذکره‌هایی مانند تذکره عاصم و تذکره شفقت را به جُنْگ‌ها و منتخبات اشعار شبیه ساخته است.

(۷) نثر برخی تذکره‌ها، حتی در بخش شرح حال شاعران مانند مقدمه، نثری مسجّع و متکلف است و جمله‌ها و توصیف‌های طولانی گاهی هدف اصلی تذکره — یعنی اطلاع‌رسانی — را تحت تأثیر قرار داده است؛ از آن جمله‌اند تذکره سالم و تذکره رامیز که به دلیل عبارت‌پردازی‌های مسجّع و استفاده از آرایه‌های ادبی در ذکر شناسه شاعران و نقل احوال ایشان، بیشتر متنی ادبی و هنری به شمار می‌آیند. اما برخی تذکره‌ها از جمله تذکره سهی، تذکره بیانی، تذکره صفایی و تذکره باغچه صفا/اندوز غالباً، با حفظ ساختار سنتی، از لفاظی و عبارت‌پردازی پرهیز کرده‌اند و روش آنها بیشتر متکی بر منابع اصیل مانند آثار شاعران و یا گزارش ناقدانه اطلاعات تذکره‌های پیشین است. در برخی تذکره‌ها مانند تذکره عهدی نیز نثر مقدمه تذکره متکلف و دشوار است و بخش تراجم احوال به زبانی ساده و روان نوشته شده است.

(۸) تذکره‌نویسان در شرح حال شاعران از دو منبع سود جستند: یکی تذکره‌های پیشین و دیگری منابع گوناگون شفاهی. برخی از تذکره‌نویسان نیز در شرح احوال شاعران هم‌عصر خویش با آنان مراوده و یا با بزرگان عصر خویش مکاتبه داشتند و حتی گاهی، برای به دست آوردن اطلاعات مربوط به شاعران، از شهری به شهر دیگر سفر می‌کردند. برخی تذکره‌نویسان نیز مانند مورخان، بر تذکره‌های پیش از خود ذیل نوشته‌اند تا اطلاعاتی کامل و پیوسته در اختیار خوانندگان خود بگذارند.

(۹) این تذکره‌ها به‌ویژه به سبب ضبط برخی اشعار فارسی شاعران عثمانی و یا تضمین اشعار شاعران نامدار ایرانی، بسیار ارزشمند است. در اینجا نمونه‌ای از نثر تذکره لطیفی در شرح حال احمدپاشا بورسوی (وفات: ۹۰۲ق)، یکی از صاحب‌منصبان عثمانی و پایه‌گذاران ادبیات دیوانی برگزیده شده است:

مرحوم غایتده بدیهه‌گوی و سخن‌آفرین و فورباتده تیزطبع و دوربین ایمش. مذکوردر که برگون سلطان محمد حضرتلرینک مجلس شریفنده خواجه حافظی وافر اوکرلر و دیوان اسرار بیایندن اعیان و ارکان اعتقاد و اعتبار له استخاره ایدرلر. اتفاق بو مطلع کلور:

(مطلع)

آنان که خاک را به نظر کیمیا کنند آیا بود که گوشه چشمی به ما کنند
سلطان محمد خان حضرتلری بو مطلعی حددن زیاده پسند ایتکده مذکور علی الفور مطلع
مرقومی بو وجهله تضمین ایتشمدر:

(مطلع بر وجه تضمین)

آنان که خاک را به نظر کیمیا کنند خاک جواهر قدمت توتیا کنند
بو تضمین محل تحسینده و موقع آفرینده واقع اولمغین سلطان محمد خان حضرتلری کمال
انصافندن مرقومک دهان گهرفشانن جواهرله طولدری. و جواهر کلامنه قیمت و اعتبارین بولدری دیو
روایت اولنور. (لطیفی: ۷۹)

منابع

- آیدین، شادی، عناصر فرهنگ و ادب ایرانی در شعر عثمانی (از قرن نهم تا دوازدهم هجری)، امیرکبیر، تهران ۱۳۸۵.
- ارطغرل، علی، «اثری ارزشمند از اواخر دوران سلجوقیان آناتولی»، ترجمه نصرالله صالحی، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ش ۹۰-۹۱، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۴، ص ۱۹-۲۵.
- امیر علیشیر نوائی، میر نظام‌الدین، تذکره مجالس النفاثس، به کوشش علی اصغر حکمت، کتابخانه منوچهری، تهران ۱۳۶۳.
- بوسوی، محمدطاهر، عثمانلی مؤلفلری، مطبعه عامره، ۳ جلد، استانبول ۱۳۳۳ق.
- ثریا، محمد، سچل عثمانی یا خودتذکره مشاهیر عثمانیه، مطبعه عامره، ۴ جلد، استانبول ۱۳۰۸ق.
- حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله، کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون، مطبعه وزارت معارف، ۴ جلد، استانبول ۱۹۴۱-۱۹۴۳م.
- خسروشاهی، جلال، «اسرار دده»، دایرة المعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران ۱۳۷۷، ج ۸، ص ۲۸۵-۲۸۶.
- حکمت، علی اصغر، «مقدمه» ← امیر علیشیر نوائی.
- ریاحی، محمدامین، زبان و ادب فارسی در قلمرو عثمانی، انتشارات پازنگ، تهران ۱۳۶۹.

زرقانی، سیدمهدی، «تکوین تدریجی سنت نگارش تاریخ ادبی ایران»، *بوستان ادب*، معاونت پژوهشی دانشگاه شیراز، دوره دوم، ش ۱، بهار ۱۳۸۹، ص ۷۵-۱۰۱.

سالم افندی، قاضی عسگر، *تذکره سالم به کوشش احمد جودت*، مطبعه اقدام، استانبول ۱۳۱۵ق.

سامی، شمس الدین، *قاموس الاعلام*، مطبعه مهران، ۶ جلد، استانبول ۱۳۰۶ق.

سهی ادرنه‌لی، *تذکره سهی*، به کوشش محمد شکری، مطبعه آمدی، استانبول ۱۳۲۵ق.

شکوهی، فریبا، «باب الالباب»، *دانشنامه زبان و ادب فارسی*، به سرپرستی اسماعیل سعادت، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران ۱۳۹۳، ج ۵، ص ۵۷۴-۵۸۱.

عارف نوشاهی، «مقدمه» ← عبدالوهاب همدانی.

عبدالوهاب همدانی، جلال الدین محمد، *ثواب المناقب اولیاء الله*، تهران، میراث مکتوب، ۱۳۹۰.

قربانی زرین، باقر، «تذکره ۱»، *دانشنامه جهان اسلام*، زیر نظر غلامعلی حدادعادل، بنیاد دایرة المعارف اسلامی، تهران ۱۳۸۰، ج ۶، ص ۷۷۰-۷۷۲.

گولپینارلی، عبدالباقی، *مولویه بعد از مولانا*، ترجمه توفیق ه. سبحانی، کیهان، تهران ۱۳۶۶.

لطیفی قسطنطنی، *تذکره لطیفی*، به کوشش احمد جودت، مطبعه اقدام، استانبول ۱۳۱۴ق.

لغتنامه دهخدا، به سرپرستی علی اکبر دهخدا، سازمان لغتنامه، تهران ۱۳۲۵-۱۳۵۷.

مسعودی، عبدالله، «تذکره نویسی»، *دایرة المعارف بزرگ اسلامی*، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران ۱۳۸۵، ج ۱۴، ص ۷۱۶-۷۲۲.

مفتاح، الهامه و وهاب ولی، *نگاهی به روند نفوذ و گسترش زبان و ادب فارسی در ترکیه*، شورای گسترش زبان فارسی، تهران ۱۳۷۴.

یاحقی، محمدجعفر، «مجالس النفاثس»، *دانشنامه زبان و ادب فارسی*، به سرپرستی اسماعیل سعادت، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران ۱۳۹۳، ج ۵، ص ۶۸۷-۶۸۹.

یازجی، تحسین، *پارسی نویسان آسیای صغیر*، مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی بین المللی، تهران ۱۳۷۱.

Aksoy, Hasan, "Esrar Dede", *TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. II, s. 432-434.

Aktepe, Münir, "Mehmed Esad Efendi", *TDVİA*, İstanbul 1995, c. XI, s. 341- 345.

Akün, Ömer Faruk (1), "Ahdî", *TDVİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 509-514.

_____ (2), "Fatin Efendi", *TDVİA*, İstanbul 1995, c. XII, s. 256-260.

Alpay, Gönül, "Riyâzî", *İslâm Ansiklopedisi*, Melli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, c. IX, s. 751- 753.

ARVAS, Abdulselam, "Şairnâmeler Üzerine", *Mukaddime*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ibrahim Ozcosar (ed.), Mardin 2011, Sayı 4, s. 43- 60.

- ATILA, Mustafa (1), "Safâyî Tezkiresi Özelinde 18. Yüzyıl Edebiyat Camiasında Mizahî Ortam", *Turkish Studies- International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara 2011, vol. 6/2, pp. 95-104.
- _____ (2), "Tezkire Terimleri Sözlüğüne Katkı Gülşen-i Şu'arâ Örneği", *Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Muhammet Kuzubaş, Salih Okumuş ve Nuh Doğan (eds.), Ordu 2013, s. 611- 629.
- BAŞPINAR, Fatih, "16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinden Garâmî'nin Tezkiretü'ş-şu'arâ isimli şairnamesi", *Rumelide dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı. 3, 2015, s. 1-32.
- BEYÂNÎ, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan Eydurhan, Ankara 2008.
- BİLGE, Mustafa L., "Ârif Hikmet bey", *TDVİA*, İstanbul 1991, c. 3, s. 365-366.
- CANIM, Rıdvan, "Latifi Tezkiresi'nde Dil ve Üslup", *Turkish Studies- International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, İstanbul 2013, vol. 8/13, pp. 1779-1784.
- ÇİLÇİ, Ömer → Fatî'n, Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatî'n Tezkiresi)*.
- DAĞLAR, Abdülkadir, "Mevlevî Edebiyatı Kaynaklardan, *Tezkire-i şu'ra-yi Mevlevîyye ile Sema-Hane-i Edebin Mukayesesi*", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara 2008, vol. 3/2, pp. 229- 277.
- Fehim Suleymanin Sefinetus-suarasi*, Transkribe Metin- İnceleme, (Yukesk Lisans Tezi), haz. Bilal Şahin, Kayseri 1996.
- GİBB, E. J. W., *A History of Ottoman Poetry*, Brill, 6 vol, London 1900- 1909.
- GÜFA, Huseyin, "Sâlim", *TDVİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 46- 47.
- GÜLER, Zülfü, "Ahdî ve *Gülşen-i Şu'arâ* Bibliyografyası ve Yayınlanmamış Şiirleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Sciences)*, Elazığ 1994, c. 6, sa. 1-2, s.107-119.
- HONIGGMANN, E., "Kinali-zâde Hasan Çelebi", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1967, c. 6, s. 711.
- İSEN, Mustafa (1), "Ârif Hikmet Tezkiresi", *TDVİA*, İstanbul 1991, c. 3. s. 367-368.
- _____ (2), "Bâğçe-i Safâ-Endûz", *TDVİA*, İstanbul 1991, c. 4. s. 425.
- _____ (3), "Beyânî", *TDVİA*, İstanbul 1992, c. 6, s. 32.

- _____ (4), "Kinalizade Hasan Çelebi", *TDVİA*, İstanbul 2002, c. 25, s. 417-418.
- İSEN-DURMUŞ, Tuba Işınsu, "Osmanlı şuara Tezkirelerinde Zeyl Gelenği", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara 2012, vol. 7/1, pp.1319-1329.
- İz, Fahir, " 'Ali Emîrî ", *Encyclopaedia of Islam*, B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht (eds.), Assisted by J. Burton- Page, C. Dumont and V. L. Ménage, New Edition, supplement, Brill, Liden 1960, vol. 12, p. 63.
- KAYA, Doğan, *Şairnâmeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.
- KILIÇ, Filiz, → şefkat, *Tezkire-i Şuara*.
- KINALİZÂDE Hasan Çelebi, *Tezkiretu'ş- Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan- Eyduran, Tenkitli Metin, 2 Cilt, Ankara 2009.
- KILIÇ Filiz, et al., *Şair Tezkireleri*, Mustafa Isen (ed.), Ankara 2011.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Âşik Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, Melli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965, c. I, s. 695-701.
- KORKMAZ, Vedat, "Anekdotlarındaki Mesajlar Bakımından Latîfî ve Âşik Çelebi Tezkirelerinin Tenkidi", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara 2014, vol. 9/6, pp.745-760.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 2 cilt, Ankara 1998.
- OĞRAŞ, Rıza, "Şair Tezkirelerinin Bağçe-i Safâ-Endûz'a Etkileri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim 2006, c. 14, sa. 2, s. 359-370.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Zeyl", *TDVİA*, İstanbul 2013, c.44, s. 345-348.
- ÖZÇELİK, Kenan, "Mücîb Tezkiresi'nin Orijinalliği Üzerine", *TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları)*, 2012, vol. XXXII, s. 247- 255.
- PEKİAŞ, Mehmet, "Latîfî Tezkiresinde Edebî Sanatlar ve Edebî Sanatlarla İlgili Değerlendirmeler", *Turkish Studie - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara 2012 , vol. 7/3, pp. 2157-2175.
- Rıza Tezkiresi*, yay. haz. Gencay Zavotçu, Sahhaflar Kitap, İstanbul 2009.
- STEWART-ROBINSON, J., "The Tezkere Genre in Islam", *Journal of Near Eastern Studies*, Christopher Woods (ed.), The University of Chicago Press, Chicago 1964, vol. 23, No. 1, pp. 57-65.

ŞAHİN, Bilal → *Fehim Suleymanin Sefinetus-suarasi*.

ŞEFAKAT, *Tezkire-i Şuara*, haz. Filiz Kiliç, Bizim Büro, Ankara 2005.

UYSAL BOZASLAN, Seda, "Enderunlu Mehmet Âkif'in Mir'ât-i Şi'r Adli Tezkiresinin Muhtasar Bir Nüshası", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara 2012, vol. 7/3, pp. 2531-2568.

UZUN, Mustafa, "Tezkire", TDViA, İstanbul 2012, c. 41, s. 68-73.

YILMAZ, Kaşif, "Gufti", TDViA, İstanbul 1996, c. XIV, s. 218-219.

ZAVOĞU, Gencay, → *Rıza Tezkiresi*.